

תורה ישורון

הוצתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

תשרי תשליה

פנחס רוזנבליט: האדם בתפילות "הימים הנוראים"

✱

ישעיהו ליבוביץ: יראת אֱלֹהִים בס' איוב

✱

גבריאל ח. כהן: תפיסת האֱלֹהִים בס' קהלת

✱

שמואל ל. לובר: דברי ימי "ישורון"

✱

יעקב יהושע: ירושלים של תרפ"ד

✱

ש. הכהן וינגרטון: נוסח אשכנז בהברה ספרדית

✱

זאב גוטהולד: התשובה בארץ־ישראל

נא

זמוני התפילה לחודש תשרי תשל"ה

ראש השנה א' תשרי (17.9.74)		הדלקת הנר 6.08, תפלת מנחה 6.40, תפלת ערבית (בליל א' וב') 7.20, תפלת שחרית 7.30, תפלת מנחה 6.30, תפלת ערבית במוצאי ר"ה 7.15 סליחות בעש"ת מנין א' 5.30, מנין ב' 6.30
שבת שובה, פ' וילך ה' תשרי (21.9.74)		הדלק הנר 6.03, תפלת מנחה 6.25, קבלת שבת 6.40, עין יעקב 7.00, תפלת שחרית 8.00, תפלת מנחה גדולה 1.15, תפלת מנחה 5.50, דרשה 6.10, תפלת ערבית במוצש"ק 7.10
יום הכפורים י' תשרי (26.9.74) אל תקלני באיסור נעילת נעלי עור		תפלת מנחה בעיוה"כ 1.30, הדלקת הנר 5.56, כל גברי 6.40, תפלת שחרית 7.30, תפלת מנחה 3.30, התקיעה 6.55, ערבית במוצאי יוה"כ 7.08
שבת פ' האזינו י"ב תשרי (28.9.74)		הדלקת הנר 5.53, תפלת מנחה 6.15, קבלת שבת 6.30, עין יעקב 7.00, תפלת שחרית 8.00, תפלת מנחה גדולה 1.15, תפלת מנחה 6.10, תפלת ערבית במוצש"ק 7.05
חג הסוכות ט"ו תשרי (1.10.74) החג 7.00		הדלקת הנר 5.49, תפלת מנחה 6.20, תפלת ערבית 7.00, תפלת שחרית 8.00, תפלת מנחה 6.20, תפלת ערבית במוצאי החג 7.00
חזה"מ סוכות ט"ז-כ' תשרי (2-6.10.74)		תפלת שחרית (מנין א') 6.00, תפלת שחרית (מנין ב') 7.00, תפלת מנחה 6.10, תפלת ערבית 6.55
שבת חזה"מ י"ט תשרי (5.10.74)		הדלקת הנר 5.44, תפלת מנחה 6.05, מזמור שיר ליום השבת 6.20, תפלת שחרית 8.00, תפלת מנחה גדולה 1.15, תפלת מנחה 6.00, תפלת ערבית במוצש"ק 6.55
הושענא רבא כ"א תשרי (7.10.74)		תפלת שחרית (מנין אחד) 6.30
שמיני עצרת שמחת תורה כ"ב תשרי (8.10.74)		הדלקת הנר 5.41, תפלת מנחה 6.00, תפלת ערבית 6.50, תפלת שחרית 7.30, תפלת מנחה 5.55, תפלת ערבית במוצאי החג 6.50
שבת פ' בראשית כ"ז תשרי (12.10.74)		הדלקת הנר 5.36, מנחה 6.00, קבלת שבת 6.15, עין יעקב 7.00, שחרית 8.00, מנחה גדולה 1.15, מנחה 5.45, משנה ברורה 6.05, ערבית במוצש"ק 6.45

הסתדרות "ישרון"

מברכת את כל באי "ישרון" ואת בית ישראל
בכל אתר ואתר בברכת שנה טובה
וכתיבה וחתימה טובה

ישרון

ירחון בהוצאת הסתדרות "ישרון", ירושלים

בעריכת מיכאל ששר

המערכת: הרב ש. נתן, ד"ר מ. ז. סולה,
מר ב. קוסובסקי

המערכת וההנהלה: ת. ד. 7018, ירושלים

שנה י, גליון מא, ערב ראש-השנה תשל"ה, 16 בספטמבר 1974
מחיר החוברת — 4 ל"י, דמי חתימה לשנה — 40 ל"י

ה ת ו כ ן:

20	יעקב יהושע: ירושלים של תרפ"ד	2	זמני התפילה
26	ד"ר ח. ש. הלוי: חגיגת הרגל בירושלים	3	טור הטורים
29	ש. הכהן וינגרטן: נוסח אשכנז בהברה ספרדית	5	פנחס רוזנבלוט: האדם בתפילות "הימים הנוראים"
33	פרופ' שרגא אברמסון: עיונים בתפיסת "הימים הנוראים"	7	פרופ' ישעיהו ליכוביץ: יראת א-להים בספר איוב
36	הרב זאב גוטוולד: תשובה בארץ-ישראל	10	ד"ר גבריאל ח. כהן: תפיסת תא-להים בספר קהלת
40	והי בירושון	13	שמואל (לואי) לופר: דברי ימי "ישרון"

עור הטורים

שנה חדשה

"תחל שנה וברכותיה, תכלה שנה וקללותיה" — דומה כי שנים הרבה לא היינו זקוקים לברכה זו שאנו רגילים לאומרה בפרוש שנה חדשה. מאחורינו מלחמת יום-הכיפורים, החמישית במלחמות ישראל מאז הקמת המדינה ומבחינות רבות הקשה בכולן. יותר מקודמותיה גרמה מלחמה זו ל"רעידת אדמה" בנפש האומה, בארץ ובתפוצות כאחד. בטלטה אדירה עוררה היא מחדש שאלות יסוד בחינת "דע מאין באת ולאן אתה הולך", לא רק במישור האישי, אלא אף במישור הלאומי. התהיה, המבוכה ואף רגשי אשמה שרווחו, בקרב חוגים חשובים שבצבור "החילוני" — ביחוד בקרב הצעירים — פרצו בנחשול אדיר ונעשו גלויים לעין כל כשהם עשויים-עלולים לזרם בשני כיוונים מנוגדים: האחד, והוא השלילי, בכיוון של התנכרות גוברת והולכת לזהות היהודית, ליחודנו כעם ולזכותנו על הארץ הזאת, שסופם ירידה מן הארץ והתבוללות והשגה, והוא החיובי, בכיוון של העמקת התודעה היהודית, שיבה למקורות וחשיבה לאומית כאחד. אכן, יתכן והוא טבען של מלחמות שאינן רק מקפדות חיים יקרים, אלא שהן אף מעוררות את האדם — השקוע בחיי שגרה בימים רגילים — לחזרה אל עצמו ולמחשבה על עצם קיומו. הצורך בעריכת חשבון נפש זה ניכר היטב, כבר בחודשים שקדמו למלחמת יום-הכיפורים, בשל "הבהלה לזהב" ואוירת "אכול ושתה" שפשטה בארץ ושלמרבית הצער לא נעלמה מחיינו, למרות מחיר הדמים שתבעה המלחמה.

בדברי ימי עם ישראל תרשם מלחמה זו כמלחמת יום-הכיפורים, לאמר כמלחמה שנכפתה עלינו

על-ידי אויבינו בעצם היום הגדול והקדוש, אך הטלת אשמה זו באויבינו, אינה פותרת אותנו מן הנסיון והמאמץ לתשובה פרטית וכללית כאחד, אשר לה יפים במיוחד עשרת ימי תשובה. מחוייבים אנו לערוך בדק בית יסודי בכל תחומי חיינו, שכן נוסף למלחמה, נתגלו במשך שנת תשל"ד תופעות מדאיות ומכרסמות בכל רבדי החברה הישראלית. תופעות שליליות אלה, שלא נמנה אותן בשעת רצון זו, אסור שתקרינה בארץ הזאת, אם רצוננו להמשיך ולהיות חפצי חיים, מול עולם עוין החפץ להשמידנו. מאז ידענו שלעולם לא נתמודד עם שכנינו בכמות, תפארתנו היתה על האיות ועל עליונותנו המוסרית. למרבה הצער נפקחו עינינו לראות שגם בשני תחומים אלה נבקעו בקיעים רציניים שחובה עלינו לסותמם, שכן פוגעים הם בציפור הנפש של האומה. שחיתות, חומרית ורוחנית כאחד, סופה שהיא מובילה לחולשה לא רק בשדה-הקרב, אלא אף לגיוון שסופו כליון.

דברים אלה קשים הם ואף-על-פי-כן אין מנוס — ואף חובה — להוכיח; לא רק מתוך הכאה "על חטא", אלא בעיקר מתוך אמונה ותקוה שבכוונתו להתגבר על הקשיים העומדים בפנינו ולקיים בעין את דברי הכתוב "השיבנו ה' אליך ונשובה, חדש ימינו כקדם", שאנו מרבים לאומרו בימים אלה. אם אכן כך נעשה — תוך החזרת חובת התשובה אל כל שדרות הציבור — כי אז נגלה שלמרות הקשיים הניצבים בפנינו בתחומי הבטחון, מדיניות חוץ, כלכלה, חברה ותרבות, רבים גם האתגרים הקוראים לנו להטות שכם למען גאולתנו ופדות נפשנו. בימים אלה של חשבון הנפש, אסור שנשכח את האורות בחיינו בארץ הקודש (גם אם אין אנו מתעלמים מן הצללים), המקום היחיד בו יכול היהודי לחיות חיים יהודיים שלמים. זכות זו העומדת לנו מאז ימות עולם, רצוננו להנחיל לא רק לבנינו ולבני בנינו, אלא להמוני בית-ישראל בכל מקום שהם. נתפלל איפוא, לא רק למעננו, אלא גם למען קיבוץ נדחי ישראל ולשיבת ציון שבעיצומה אנו נתונים. או אז נזכה, אי"ה, לראות בשוב ה' ציון ובקיום דברי הכתוב: "ה' עוז לעמו יתן, ה' יברך את עמו בשלום". אמן כן יהי רצון.

חוברת זו שתי פנים לה. מחד, היא חוברת תשרי. חודש "הימים הנוראים" והחגים וחלק ניכר מן המאמרים אכן מוקדש לנושאים אלה. מאידך, זוהי גם חוברת היובל של הסתדרות "ישרון", שלה מלאו השנה חמישים שנה. במרכז של החוברת עומדת רשימתו של מר שמואל לובר, הנשיא הראשון של "ישרון", המספר במאמרו המאלף על השנים הראשונות של בית-הכנסת בירושלים של ימים עברו. על אותם ימים מעלה זכרונות מר יעקב יהושע, המספר על בתי-הכנסיות שמהם בקע קול רינה ותפילה לפני כיובל שנים. כן אנו מביאים את רשימתו של הד"ר ח. ש. הלוי, על חגיגת "ישרון" בפסח תרפ"ח, שפורסמה בשעתו בעתון "הצפירה". מאמרים אלה מלווים בצילומים על שלבי ההתפתחות של בית-הכנסת "ישרון", שיש בהם עניין רב לכל מי שדופק חיה של ירושלים קרוב ללבו. אכן, פרק חשוב עברה הסתדרות "ישרון" משנת תרפ"ד עד היום וכמעט שאין לתאר את קורות ירושלים החדשה בלי הפרק החשוב שמילאה בו "ישרון". מקשר בין שני חלקי החוברת מאמרו של ר' שמואל הכהן וינגרטן, הדן בשאלה ההלכתית של שינוי ההברה האשכנזית להברה ספרדית, שאלה שאכן ניצבה בפני מייסדי "ישרון" ושלה התייחסו הרבנים הראשיים הרב קוק והרב עזריאל וכן הרב צ. פ. פרנק וצ"ל. אכן, שאלות שעמדו אז במרכז החיים הדתיים המתחדשים בארץ-ישראל, נפתרו, במשך הזמן, כמעט מאליהם. הימים הנוראים הם ימי חשבון הנפש לכל אדם ואדם מישראל. על חשבון עולמו של היהודי בתקופתנו, עומד הד"ר פנחס רוזנבליט ואילו הפרופסור ישעיהו ליבוביץ דן באותה שאלה — שהיא נצחית במהותה — באספקלריה של ספר איוב, שקווי דמיון משותפים לו ולאברהם אבינו שסבלו-נסיונו הגיע לשיא במעשה העקדה, הלא היא מוטיב מרכזי בתפילות הימים הנוראים. על אספקט נוסף — אף הוא ישן-חדש — הקשור

האדם בתפילות הימים הנוראים

פנחס רוזנבליט

והסכנות יודע הוא וחס בנפשו שמידה מסויימת של חופש ושל אפשרות לבחירה לכאן או לכאן ניתנת לו, כי בזה עיקרו של האדם.

אגודה אחת

במערכות זו של לבטים על מעמדו של האדם, של כל אדם, נאחזים אנו בנקודה יציבה אחת, אשר לה אנו מצפים ואליה אנו שואפים: "ובכן תן פחדך ה' אלוקינו על כל מעשיך... ויעשו כולם אגודה אחת". רעיון זה בלבד עשוי לכוון את קורות העמים ואת תהפוכותיהם. ובהמשך נאמר: "ופתחון פה למייחלים לך... וכל הרשעה כולה כעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ". אין אלה מלים בעלמא, אלא דברים המכוונים למציאות הקיימת, שכן מדובר כאן רק על הרע, אשר סילוקו תלוי באדם.

כדי להבין כל צרכו את מהותו של יום-הדין, עלינו להעמיק ולהבין את חווייתו הראשונית של האדם. באשר הוא נולד, הוא בהכרח נדון למוות. אותה הציפיה לסוף ההכרחי, אשר עלול להתממש בכל יום, מחדירה את המתח האלמנטארי לחייו. תחושת אימים זו דוחפת את האדם להציץ אל מעבר לחיים ועל ידי-כך לעמוד גם במבחן החיים. (רוזנצווייג תיאר זאת בספרו "כוכב הגאולה" ומימש רעיון זה בחייו). ברוח זו יש להבין את הנימה בסליחות של ערב ראש-השנה, המבליטה את עמידתו של האדם "על בלי מה". "אדם איך יוכה. בכל יום למוות מחכה, ובלבבו יבין ושב

מן הראוי להתבונן תמיד מחדש במשמעות החגים, ובייחוד זו של הימים הנוראים, כדי למנוע את הפיכתם לשיגרה ואת התפילות הנאמרות בהם, למליצות ללא זעזוע בנפש האדם וללא נגיעה בחיי הפרט והציבור בממשותם. אם כך נעשה, נראה שראש-השנה מוקדש קודם כל להיכרות האדם עם עצמו ולהבנת מעמדו בעולם ולא לחשבון הנפש האישי ולבקשת הסליחה. במרכז תפילות ראש-השנה עומדות השאלות היסודיות של האדם: הפקרות או השלטת החוק בעולם, שלטון הרשע (ר' סגולה) והעריצות, או מלכות ה'. האם ימשיכו בני אדם בתהליך שסופו התפוררות, או יתלכדו למען ייעוד משותף — שהוא קבלת מרות עליונה? אם יבחר בדרך השניה כי אז על האדם להתבונן במעמדו בעולם ולהכיר את עצמו כיצור נוצר, הנדרש למלא את ייעודו.

בדרך כלל אין ליהודי אשליות רבות באשר לטבע ולעולם. ההיסטוריה של בני האדם היא מלאת שחיתות וחמס, ואם חל שינוי, שנדמה היה כהתמוטטות הרע וכינון מלכות צדק על האדמה, הרי שאכזריות ושפיכות דמים עוד התגברו על ידי כך, כפי שהעידו מהלכי המהפכה הצרפתית והרוסית, ושיחרור הלאומים (ראה על כך חבקוק א'). ליהודי, על אף אמונתו באלוקי הצדק והמשפט אין אשליות לגבי הסבל הצפוי לו כאדם וכיהודי ולגבי הגבולות בהם הוא נתון בעצם הימצאו בעולם. אך עם כל ההגבלות

בחג הסוכות, דן הר"ר גבריאל חיים כהן במאמרו "תפיסת הא-להים במגילת קהלת" ובנוסח התפילה של הימים הנוראים, מביא עיונים הפרופסור שרגא אברמסון. על התשובה, שכוחה יפה במיוחד בארץ-ישראל, כותב במאמרו "התשובה בארץ-ישראל", הרב זאב גוטוולד, שכן "אף-על-פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם (בכל ימות השנה) בעשרה הימים שבין ראש-השנה ויום הכיפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד" (רמב"ם, הלכות תשובה, פ"ב ו). נחתום נא איפוא גם את מאמר המערכת בברכת כתיבה וחתימה טובה, שנת שלום, השקט ובטח לנו ולכל ישראל בכל אתר ואתר.

מ.ש.

ל'אדישותו ואף לעוינותו לאדם. הרי יודעים
אנו היום, אחרי שהאדם הצליח לגלות כוחות
טמירים ואדירים בטבע ולשעבדם לעצמו, לא
הצליח לכבוש את טבעו הוא, ולא עוד אלא
שעורר כוחות הרסניים אחרים, העלולים לסכן
את חייו.

מלכות עולם

ראש חודש מבלוט, איפוא, את הצד הפגום שב-
קיומנו (לכן תפילת "יעלה ויבוא" בראש-חודש
לפי פירושו של הרב ס.), ואילו בראש-השנה
נאחזים אנו בתקוותנו בעתיד בתיקון מלכות
עולם, כש"כל בני אדם יקראו בשמך, כי לך
תכרע כל ברך", כש"יאתיו כל לעבדך..." הוויכוח
בין חכמי הדורות, אם לכסות את הפיגום הקיומי
ביום הדין ולהשתיקו, או לשלבו בתקוותנו בגאון-
לה העתידה הוא, איפוא, נוקב ונוגע באשיות
חינו ובתפיסתנו כבני אדם וכיהודים.

דומה לכך, מאידך גיסא, הויכוח בדבר אמירת
התפילה "והשיאנו ה' אלקינו... לחיים ולשלום...
בשמחה ובששון מועדי קדשך". עד המאה העשירי
רית או האחת-עשרה היו, כנראה, רגילים לומר
תפילה זו גם בראש-השנה, בדומה ליתר החגים;
הן לפי מנהג אשכנז וא"י, והן במנהג ספרד וב-
ישיבות בבל. ואילו באותה התקופה נעשתה אמי-
רה זו מפוקפקת, ולפי שני המנהגים הפסיקו אותה
בהדרגה, משום שלא התאימה לאופיים של הימים
הנוראים. אף כי היתה דעה שלפיה היו צריכים
להמשיך לאומרה בראש-השנה אך לא ביום
הכיפורים. כאן היתה הבעיה, איפוא, הפוכה. היית-
כן להבליט שמחה וששון בימי אימה אלה, עם
כל היותם ימי חג, בהם העולם והאדם עומדים
על בלי מה לאור הסבל הקוסמי ולאור העוול
והרשעה מצד האדם? (ראה את ההבחנה הזו
אצל מכס ברוך). הרי שוב יש מקום לשתי הפנים.
גיל ורעדה מצטרפים ומשתלבים. האדם שריר
ביום זה באוירה של רצינות, אך גם של תקווה
וציפיה ("יראו וישמחו, וחסידיהם ברינה יגילו",
שיש בהם אולי רמז לימי השמחה של חג הסוכות).
מצד שני מאפיינים גם זהירות וחוסר ודאות
את היהודי. ר' אמי, כי מטי להאי קרא, כי "יתן
(המשך בעמוד הבא)

ורפא לו... שומע זאת יבכה וידאג לו, תפילה
וצדקה ירבה—אולי מייסורין ייחבא". הכרה זו
ואימת יום הדין, מכשירות את האדם להבין את
דחיפות המטרה. הסכנה המאיימת על בני האדם
כולם, באשר הם, מחייבת אותם להתלכד למען
עצם קיומם, לחתור להקמת מלכות ה', ככל ש-
רחוקה היא. מכאן הסמיכות בין סליחות אלה
של ערב ראש-השנה לתפילת ראש-השנה עצמו.
אולם נעמיק בהבנת ראש-השנה בייחודו וב-
משמעותו האקטואלית, אם נברר את יחסו מבחינה
הלכתית ורעיונית לראש חודש שחל בו
ביום. זוהי מחלוקת ממושכת שראשיתה במסכת
סוכה, דרך תנאים, גאונים ועד לרש"י ובעלי
התוספות. דורות רבים לוקחים חלק בוויכוח זה
וחולקים זה על זה, מבחינה רעיונית ומעשית
כאחד. במסכת סופרים (פ' יט, ד) כתוב במפורש
שבראש-השנה אומרים "מקרא קודש הוא ובראש
חודש זה וביום ראש-השנה הזה וביום תקיעת
שופר הויכורן הזה". מאידך שומעים אנו בגמרא
שרשב"ג, כשהגיע למלים "ראשי חדשים" השתיקו
ובמקומות שונים בתלמוד (עירובין מ, ר"ה ת, לה
ועוד) מבררים את השאלה, האם יש להזכיר ראש-
חודש בראש-השנה, או לא, או האם, כפי שאנו
נוהגים, הזכרת "יום הויכורן עולה לשניהם?"
(גם בראש חודש כתוב, "והיו לכם לזיכרון").
מכאן פירוש התוספות שם ובעקבותיהם דברי
הרב י. ד. סולובייצ'יק בשיעור נפלא שזכיתי
לקחת חלק בו. את הפסוק, שבו רק נרמז ראש-
השנה, אך ההופך כעין סיסמה של החג: "תקעו
בחודש שופר בכסה ליום חגנו", יש להבין לא
רק לחג בו מתכסה הירח, אלא שהחודש מתכסה
בו (ר"ה ח) או אז משתיקים את הזכרת ראש-
חודש ואת הבאת החטאות בו, ומזכירים רק את
העולה (כך גם בתפילותינו). זאת בניגוד לראש-
חודש רגיל, אשר לגביו—להבדיל מיתר החגים—
כתוב "חטאת לה". "אמר הקב"ה: שעיר זה יהא
כפרה עלי (או על) שמיעתני את הירח" (שבו-
עות ט). לכן, לפי הסבר תוספות (ר"ה ח:) שתק
רשב"ג משום "שמוטב שיביא זכאי על הוֹכא".
לפי פירוש מעמיק זה של הרב י. ד. סולובייצ'יק,
פגימת הירח, אשר לגביה אמר הקב"ה, כביכול,
הביאו כפרה עלי, אינה אלא סמל לפגימת הטבע,

יראת אלהים בספר איוב*

ישעיהו ליבוביץ

המחבר נותן לנו רמזים ברורים לכוונתו ומגמתו במשל זה, ומהם אנו יכולים ללמוד שלא היה משה: כי ספר תורת משה — ועכ"פ ס' בראשית — היה לנגד עיניו, ולא זו בלבד, אלא שכל סיפורו מכוון לפרשת העקדה, בחינת נסיון-נסיון לגזרה-שווה. נסיונו של איוב אינו אלא כפל של נסיונו של אברהם אבינו, ושניהם באו להורות את המשמעות של יראת ה', שהיא אמורה לאברהם לאחר העקדה והיא אמורה כבר בפסוק הראשון של ס' איוב. כבר אמרו חז"ל: "שני בני-אדם אמרו דבר אחד — אברהם ואיוב... הוא הדבר שאמר אברהם, הוא הדבר שאמר איוב". הרמז הגלוי הראשון לסמיכות-פרשיות זו ניתן בפתיחת הספר: "איש היה בארץ עוץ" — מדוע דווקא עוץ, ארץ הנזכרת במקרא רק אגב-אורחא ואין רישומה ניכר כלל בעולם התנ"כי? נראה שהמחבר קבע את מקומו של איוב "בארץ עוץ" — משום אותו עוץ ששמו מופיע בס' בראשית, בפסוק שהוא המשכה הישיר של פרשת העקדה: "ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו..." — להדעינו שנסיונו של איוב הוא המשכו של נסיונו של אברהם. ולא זו בלבד, אלא כשבשלב מאוחר יותר הכניס מחברו של ס' איוב דמות נוספת במעגל הוויכוח שבין איוב ורעיו — וכינה אותו ה ב ו ז י ("אליהוא בן ברכאל הבחיי") — על שום מה? הוזה אומר — על שום המשכו של אותו פסוק העוקב את פרשת העקדה: "את עוץ בכורו ואת בוז אחיו". אין להעלות על הדעת שתיאומים אלה מקריים הם: הם משקפים כוונה ברורה.

מסימניה של משמעותו הכלל-אנושית של ס' איוב — שאין הספר וחיבורו ניתנים לצימצום למסגרת מסויימת של זמן ושל מקום ולא למצב-אות היסטורית-תרבותית מסויימת. אופי זה של יצירה אדירה זו מונע כל אפשרות של זיהוי מחברה, או אפילו של השערה בדבר זמנו ומקומו: דבריו ראויים לכל זמן ולכל מקום ולכל מציאות אנושית, בכל חברה ובכל תרבות. אמנם אישי ס' איוב ניקבו בשמות, והם אף מכונים בכינויים המצביעים על מקומות מסויימים ועל משפחות מסויימות; אבל הללו אינם ניתנים לזיהוי. דומה, כאילו נתכוון המחבר האלמוני לטש-טש או למחוק את עקבותיה של כל מציאות עובדתית מקרית מסויימת, ולהעמיד את ספרו על הענין שהוא מעבר לזמן ולמקום: על האדם — ולא דווקא אדם מישראל — החש במעמדו לפני ה' ותוהה על מעמד זה, במשמעות הסיכום הגדול של יוה"כ, בסימנה של תפילת נעילה ("אתה הבדלת אנוש מראש ותכירהו לעמוד לפניך").

איוב משל היה

היו מחז"ל שהעיוו — בברייתא מדרשית-אגדית — לייחס את ס' איוב למשה רבנו. אחרים, וכן החוקרים המאוחרים, קבעו לאיוב (לאמיתו-של-דבר — לס' איוב) זמנים שמתקופת האבות עד לימי פרס ומדי, ז.א. — לזמנים שונים המשתרעים על פני כל התקופה המקראית; ובסופו של דבר לא נוכל שלא להסכים לדעה שאיוב לא היה ולא נברא אלא משל היה.

* שלוש שיחות שניתנו בשידורי ישראל במסגרת פרקי היום בתנ"ך.

(המשך מהעמוד הקודם)

ירבה — אולי מייסורין יחבא, ועוד פסוקים דומים להם. היהודי הרוצה להאמין, לאמיתו של דבר לא יוכל להיות שקט בכלל ובודאי לא אחרי אושוויץ.

בעפר פיהו אולי יש תקוה, אמר כולי האי ואולי?!" (תגינה ד:). כל היסורין יקבל ועודנו בספק אם תהיה לו תקוה? ראה גם בסליחה הנזכרת של ערב ראש-השנה "תפילה וצדקה

אברהם ואיוב

מהו המשותף לנסיגונותיהם של אברהם ושל איוב, שלכאורה כבר לפני נסיונם אין להטיל ספק ביראת-שמים שלהם? שניהם נבחנים מבחינת טיבה של יראה זו: האם את האלקים הם יראים משום היותו אלקים אשר הדבקות בו ועבודתו הן תכלית האדם בכל התנאים והמסיבות, או שמא אין יראתם אותו אלא משום התכונות או הפונקציות המיוחדות לו כמשגיח ומפקח על האדם וכמספק צרכיו? אברהם מועמד בנסיון זה כשמילוי התביעה האלקית המופנית אליו מחייב אותו לוותר על כל ערכי האדם — לא רק על ערכים אישיים כייחוס האב לבנו-יחידו, אלא אף על הייעודים הכלל-אנושיים לזרעו ולכל הדורות, על ברית-בין-הבתרים. איוב מועמד בנסיון כשאלקיו אינו מתגלה לו כמשגיח על גורלו, כגומל או כמעניש, אלא כאל סתם, כפי שאיוב חש מבושר ובהתאם לדברים שהמחבר שם בפי ה' בסיומו של הספר. אברהם ואיוב נבחנו אם אמונתם היא האמונה-לשמה, המתגלמת בעבודת-ה'-לשמה ואינה כאמונתם הדתית של המון המאמינים שיש להם אלקים-למען-עצמם. שניהם עומדים בנסיון זה של יראה אמיתית, מאהבה אמיתית. על אברהם מעיד הכתוב ש"האמין בה'" והיה "ירא אלקים", וישעיהו הנביא קורא לו "אהב" ה'; איוב מגיע לאותה דרגה לאחר התגלות ה' לו, וה' מעיד עליו שדיבר אליו "בכונה".

פרק כ"ח

במהלך הוויכוח המתנהל בכ"ו הפרקים הקודמים לפרקנו חלה תווה בטענותיו של איוב כלפי מעלה, תווה המחריפה את האשמותיו: טיעונו מועבר בהדרגה מן המישור הסובייקטיבי של תחושת העוול, אל המישור האובייקטיבי של דרישת הבנת המשמעות. פרק כ"ח הוא, אולי, שיאו של ס' איוב מבחינת הצד האנושי המיוצג בו (לעומת הצד האלוהי המיוצג בפרקים שבסוף הספר), ועכ"פ הוא עיקרו של טענת איוב. טענה זו הולכת ומתעלה (ואף מעמיקה) בשלושת הסיבובים שבוויכוח איוב עם רעיו. תחילתה — זעקת איוב על העוול שבמר גורלו, המשקף את העוול

שבהנהגת העולם כולו בידי בוראו, ומכאן — הדרישה הנמרצת לצדק. אולם לאט-לאט מתחילה להישמע בין-השיתין, ולאחר-מכן אף במפורש, נימה אחרת: לא עוד סבלו של איוב הוא עיקר טענתו, אלא אי-יכולתו להבין את המשמעות של סבל זה, שהוא פרט אחד במסגרת העולם הבלתי-מובן. מבלי להשלים עם הבריאה כמות-שהיא, איוב מתחיל להיות נוטה לקבלה, על העוול שבה, כמנהגו של עולמו של האל, ובלבד שיזכה להכיר את מוכנו של עולמו הנורא הזה של האל ולתפוס את משמעותו. איוב משוכנע, שחכמה עמוקה — חכמת הבורא, שבו איוב מאמין בכל נימי נפשו — צפונה בוורעה של מנהגו של עולם וגורלם של הברואים, אלא שחכמה זו נעלמת מבני-אדם. התביעה המופנית לאל מוסחת מן הצדק אל ההסברה; איוב תובע שהאל יגלה לו למה העולם הוא כאשר הוא, כי אי-הבנת משמעותה של הבריאה ושל גורל האדם בכלל ושל גורלו של איוב בפרט, במסגרתה של בריאה זו, היא שנעשית לאיוב מקור סבל נפשי עמוק מסבל תחושת העוול. רמזים לשינוי זה של עמדתו של איוב מצויים כבר בפרק י"ג, י"ט וכ"ג ("אבינה מה יאמר לי"), אולם בפרק כ"ח טיעונו פורץ החוצה ומוצג בעוז שאין למעלה הימנו.

חכמת האדם

איוב מתאר את חכמתו של האדם המתגלית בהישגיו הגדולים. הביטוי לכוחו ולעצמת-ידו של האדם, הבאים מחכמתו, היא הטכניקה: שליטתו של האדם בטבע, הפקת מתכות מבצריהם, הטיית נהרות, הפרכת שממה. שיר-הלל זה לטכניקה נראה "מודרני" מאד, אולם לאמיתו של דבר אין להתפלא שהוא מושמע מפיו (או מעטו) של אדם מלפני כמה אלפי שנים. בין האדם שהתקין מכשיר מאבן או שעדר לראשונה את האדמה ובין האדם המפעיל את האנרגיה הגרעינית או משגר טיל לירח — אין אלא הבדל כמותי, הבדל בדרגה בלבד: שניהם חרגו מן המסגרת של הנתונים הטבעיים של קיומו של האדם, משתלטים עליהם ומשעבדים אותם לצרכיו ולמגמותיו של האדם. לפיכך יכול היה כבר איוב להדגים את גדולתו של האדם ע"י תיאור המטאלורגיה והחקלאות. אולם

האחרון — מענהו של האל מספק אותו ומבטל את טענותיו. אולם כיצד נבין אנו את הסיפוק שאיוב מוצא בטענה זו? — והרי בהבנה זו מותנית הבנתנו את משמעות הנסיון שבו הועמד איוב ואת עמידתו בנסיון זה ואת המשמעות של הספר כולו. התשובה ששם מחבר ס' איוב בפי ה' בשלושת הפרקים האחרונים, נראית לכאורה כתשובה שאינה לענין: אין היא עונה לשאלת "החכמה מאין תמצא". אין היא דנה כלל באדם ובגורלו; אין היא מתייחסת לבעיית המשפט והצדק, הדין והחסד, הגמול והעונש. היא מציגה את המציאות הטבעית מבלי לנמקה, היא מציגה את היש כמות-שהוא בלי שיפוט על יש זה; היא מציגה את העולם הקוסמי והארצי, מן הדומם עד החי, מן הזוהר והמופלא שבו עד המבעית והמפלצתי שבו — ובייחוד את תופעותיו המפלצתיות — מבלי לרמוז על מגמה שבבריאיה מופלאות זו או על כוונה נסתרת שבמפלציות שבה. זוהי השגחת הבורא, וזהו מה שמספק את איוב. ואלה דברי הרמב"ם, שהסברתו את משמעות ס' איוב היא העמוקה בכל דברי הפרשנים וההוגים, כיהו-דים כנכרים, שעסקו בספר זה:

"...החזון הזה אשר נראה לאיוב, אשר בו נתגלתה לו טעותו בכל מה שנדמה לו קודם-לכן, אין בו אלא תיאור עניינים טבעיים, אם תיאור יסודות או תיאור פעולות גרמיה-השמים או תיאור מיני בע"ח, לא דבר אחר".

עבודה לשמה

דווקא משום כך תופס איוב מה ה' דורש ממנו ומהו הנסיון שבו העמיד אותו: "לשמע אוזן שמעתיך ועתה עיני ראתך". כל ימי האמין איוב בה' כפי האמונה הרווחת בקרב המון המאמינים, שהם מאמינים בה' ומקבלים עליהם את עבודתו בשל היותו — לפי הבנתם — אל למענם, אל שמהותו היא מילוי פונקציה של משגיח על ענייניהם; זאת היא האמונה "לשמע אוזן". אולם עתה "ראתה עיני" של איוב אל שאלוהותו היא-היא מהותו, ועולמו כמות-שהוא, הוא-הוא השגחתו. השגחה זו מתגלמת במציאות הטבעית (סוף בעמוד 39)

כוחו זה של האדם לשלוט בטבע אינו מקנה לו ידיעה והבנה במשמעותו של טבע זה ובתכליתו של אותה בריאה, שעליה הוא נעשה שליט. אי-ידיעה זו מעיקה עליו ומציקה לו, אולם לסבלו זה אין תקנה: בורא העולם מעלים מן האדם את מובנו של העולם, שהיא "החכמה" האמיתית. וזוהי ההאשמה הגדולה שאיוב מטיל בבורא: הוא נוהג בעולמו כשליט עריץ, התובע מעבדיו משמעת עיוורת לגזרותיו; אמנם יש לגזרות אלו מובן עמוק מאד, איוב אינו מטיל ספק בכך (ר' פסוק כ"ג: "אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה"). אולם השליט אינו שועה למצוקת האדם ואינו מגלה לו מובן זה. — על האשמה זו ניתנת לאיוב לאחרונה תשובה מפי הגבורה, תשובה המספקת אותו, ובגללה הוא מבטל את טענתו.

פרקים מ"א, מ"ב

בפרק האחרון עומד איוב בנסיון שבו הועמד בפרקים הראשונים: הוא מקבל עליו להתאמין בה' ולעבדו לא מבחינת פונקציה שה' ממלא בבריאיה — חכמתו או צדקו — אלא מבחינת אלוהותו. בדומה לעמידתו של אברהם אבינו בנסיון העקדה. תחילה זעק איוב חסם על העוול שבבריאיה, ואת זעקתו השמיע באזני אלוהים ואדם. לאט-לאט נתברר לו שעיקרו של סבלו אינו עצם הייסורים שפגעו בו, אלא אי-יכולתו להבין את פשרם. מכאן ואילך מופנה טיעונו כלפי האל בלבד. שממנו הוא תובע הסבר לדרך הנהגתו את העולם, הנהגה שתוצאתה היא זוועת חוסר הטעם וחוסר הצדק בגורלו של האדם בכלל ושל גורלו של איוב בפרט. בפרק כ"ח, פרק בקשת "החכמה", האשים את האל בהתעלמות מתביעה זו, ובהתעלמות זו — העלמת החכמה מבני-אדם — ראה את העוול הגדול שהאל עושה לברואיו. פעמים רבות חזר איוב על דרישתו שהאל יענה על שאלותיו ויגלה לו את החכמה הצפונה בנוהג של העולם, את המובן והמשמעות של השגחתו המתגלמת בנוהג איום זה.

והנה שאלתו ובקשתו של איוב ניתנת לו: האל מתגלה לו ועונה אותו מן הסערה. בכך נתמלאה בקשתו — עכ"פ למחצה; האם נתמלאה כולה? לדבריו של איוב עצמו — דבריו המעטים בפרק

תפיסת הא־להים בספר קהלת *

גבריאל חיים כהן

להים בה"א הידיעה (32 פעם). רק לעתים רחוקות (7 פעמים) מדובר על א־להים, וב-רובם של מקרים אלה בא שם זה בצירוף מלים של סמיכות, כמו "מתת א־להים" (ג, ג; ה, יח); "ירא א־להים" (ז, יח); "שבועת א־להים" (ח, ב). ניתן להסביר את השימוש המרובה בשם הא־להים (בה"א הידיעה) במגילה כחיוק לתחושת הריחוק מה' אותה חש קהלת.

במגילת קהלת בא השימוש בשם הא־להים לקבוע את היחס לא־לוהות שהיא בלתי מובנת לאדם ועליו לירא ממנה. ואטמוספירה זו שוררת אפילו בעצות; מודגש המרחק בין האדם ובין הא־לוהות "כי הא־להים בשמים — ואתה על הארץ" (ה, א). אותה דרישה נאמרת בסוף מגילת קהלת וגם באמצעותה — יראת הא־להים, אך אנו מרגישים מה רב ההבדל הרגשי בין "את הא־להים ירא ואת מצ' וזותיו שמור" (יב, יג) ובין דברי משה (דברים י, יב—יח). ואם ב"עצות" ובהדרכה מורגש המרחק בין האדם ובין בוראו — בחלק המכיל את התרהורים תנוגים, על אחת כמה וכמה. השימוש בשם הא־להים יוצר אווירה של מרחק וזרות ואטימות כלפי העצם העליון⁴.

נראה, לפי פירוש זה, שקהלת מביע בהרהורי במפורש את הזרות של הא־להים, המרומזת בשם א־להים בלאו הכי ואת המרחק הרב בין קהלת והא־להים. אין במגילה זכר לחוויה אמונית־אישית, ואין בה הד ליחס נפשי־איש, ואין בה אפילו זכר לחוויה היסטורית־ישראלית (כמו בדברי משה בדברים י, יב). לעומת זאת ישנם פסוקים המעידים על תחושת הריחוק מהא־להים המקננת בלב קהלת.

"ידעתי כי כל אשר יעשה הא־להים הוא יהיה לעולם — עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, והא־להים עשה שיראו מלפניו" (ג, יד).

השם א־להים נזכר במגילת קהלת לעתים קרובות — ארבעים פעם. מכאן שהא־לוהות תופסת מקום נכבד בתודעתו של קהלת¹.

לעומת זאת אין השם ה' מצוי במגילת קהלת כלל. אין דבר זה צריך להפליא, שכן בספרי החכמה שכיח השימוש בשם א־להים הרבה יותר מהשימוש בשם ה'. כדי להבין את ייחודו של השם א־להים ולמה משתמש קהלת רק בו, אפשר להיעזר בהבחנות של מ"ד קאסוטו בקשר לשימוש בשמות ה' וא־להים בכתבי הקודש בכלל (הבחנות הקרובות להבחנה המסור־תית בין מידת הדין ומידת הרחמים). קאסוטו קובע שבכתבי הקודש משתמשים:

בשם ה' כשהענין קשור בידיעה יותר ברורה, וממשית כביכול, במידות ה', כאילו מתוך אספקלריה מאירה... ובשם א־להים — כשאין הענין קשור אלא בידיעה יותר כללית, יותר שטחית, יותר מעורפלת, מתוך אספקלריה שאינה מאירה...

בשם ה' כשהיא (התיבה) מציגה לפנינו את האלוהות באופיה הפרסונלי וביחס ישיר אל בני אדם או אל הטבע — ובשם א־להים כשהיא רומזת אל הא־לוהות כאל ישות טרנסצנדנטאלית, העומדת בתחל'ט מעבר לעולם החומרי וממעל לו. בשם ה' כשמדובר על אלוהי ישראל ביחס לעמו או לאבותיו של עמו, ובשם א־להים כשמדובר על האלוהות ביחס למי שאינו שייך לעם הנבחר².

לפי הנחות אלה אין פלא שבמגילת קהלת נזכר דווקא השם א־להים.

במגילתנו גם בולטת העובדה, שעל פי רוב נקרא הקב"ה בשם הא־להים או והא־

* פרק מתוך הספר "עיונים במגילת קהלת" העומד לצאת בקרוב מטעם האגף לחינוך דתי במשרד החינוך והרבות, בהוצאת המדפיס הממשלתי.

"...כי האֱלֹהִים בשמים ואתה על האֶרֶץ..." (ה, א) ⁵.

הצדק האֱלֹהִי

הרגשת הריחוק שחש קהלת כלפי האֱלֹהִים נובעת מכך, שאין הוא מבין את עולמו. רבות הן הבעיות שאין קהלת יכול לפותרן. בין בעיות אלה, למשל, שאלת הצדק בעולם.

"ועוד ראיתי תחת השמש: מקום המשפט שמה הרשע — ומקום הצדיק שמה הרשע" (ג, טז).

"ושבתי אני ואראה את כל העשקים אשר נעשים תחת השמש, והנה דמעת העשקים ואין להם מנחם ומיד עשקיהם כח ואין להם מנחם" (ד, א).

"...יש צדיק אבד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו" (ז, טו).

"...יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים, — אמרתי שגם זה הבל" (ח, יד). קהלת מנסה למצוא פתרון לבעית אי־הצדק בעולם והוא מחפש מענה לשאלותיו בכיוונים שונים. יש ונראה שקהלת מניח שבעית הצדק תבוא על פתרונה — בעולם הבא, כמשתמע מן הפסוק: "אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האֱלֹהִים, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה — שם" ⁶ (ג, יז).

ויש פסוקים המרמזים לדעה שבסופו של דבר יקבל איש כגמולו בעולם הזה:

"אשר חטא עשה רע מאת ומאריך לו, כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי האֱלֹהִים אשר ייראו מלפניו. וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל, אשר איננו ירא מלפני האֱלֹהִים" (ח, יב—יג).

ברם מורגש שקהלת נתון באי־שקט נפשי בקשר לבעיה זו. בניגוד לחלק מן הנביאים ("אמרו צדיק כי טוב, כי פרי מעלליהם יאכלו — אוי לרשע רע, כי גמול ידיו יעשה לו" ישעיהו ג, יא); רואה קהלת את העדר הצדק ועל אף הפתרונות העולים במחשבתו, הוא ממשיך להתבלט בבעיה חמורה זו ⁷.

יש תופעות בחיים — ובעית אי הצדק היא אחת מהן — שקהלת אינו יכול להבינן. יתירה מזו — אין לאדם האפשרות והכח לשנות דבר מסדרי העולם שנקבעו על ידי האֱלֹהִים, אף אם אלה נראים פגומים!

"ידעתי כי כל אשר יעשה האֱלֹהִים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע..." (ג, יד).

"ראה את מעשה האֱלֹהִים, כי מי יוכל לתקן את אשר עותו" (ז, יג).

בפסוקים אלה, יש מצד אחד, הודאה בחולשת האדם שאינו מסוגל לשנות דבר מסדר העולם, אף אם יגלה ליקויים בסדר זה. ברם, מצד שני, יש בפסוקים הכרה בגדולת האֱלֹהִים שבריאנו היא תמידית וסדריה מעבר להשפעת האדם ⁸. כל מעשי האלהים הם קבועים — לעולמים.

יראת האֱלֹהִים

על אף כל הבעיות המעסיקות את קהלת בקשר לעולם והנהגתו, אין לו צל של ספק בקיומו של האֱלֹהִים. האֱלֹהִים קיים בתודעתו של קהלת והוא בשבילו "העובדה היחידה שהיא מעבר לכל ויכוח ומעבר לכל דיון" ⁹.

ולא עוד, אלא שאין בדברי קהלת משום דין ודברים אישי עם האֱלֹהִים על אודות הנהגתו את העולם (שלא כבספר איוב!). הליקויים בעולם אותם מונה קהלת אינם נזכרים כדי למתוח "בקורת" על בורא העולם, אלא כדי להכיר את העולם כמות שהוא ולהוציא מסקנות מהיכרות זו ¹⁰. קהלת יודע היטב שדרכי האֱלֹהִים נסתרות מפניו והוא משלים עם עובדה זו. "מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האֱלֹהִים מראש ועד סוף" (ג, יא).

"כי את כל זה נתתי אל לבי ולבור את כל זה אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האֱלֹהִים, גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם הכל לפניו" (ט, א).

קהלת מבקש למצוא את מקומו בעולם תוך כדי התמודדות עם בעיותיו, ותוך כדי התמודדות זו הוא חוזר שוב ושוב לרעיון שהאֱלֹהִים הוא רחוק ונסתר, ושכל דבר בעולמו נקבע על ידו

"סוף דבר הכל נשמע: את הא-להים ירא..." (יב, יג).
 יראת הא-להים איננה "מבטיחה" לאדם חיי אושר ושמחה¹¹ אך היא הדרישה הנכונה מן האדם העומד מול ה' שיצירתו נצחית ומעבר לתחום ראיתו של האדם¹².
 בעולם שהוא הבל וחולף, רואה קהלת ביראת הא-להים חזות הכל, ראשית חכמה (מבחינת "הן יראת אדני היא חכמה" איוב כח, כח) וגם "סוף דבר" (יב, יג)¹³.

בלא אפשרות למצוא את סוד העולם. יחסו של קהלת אל הא-להים הוא יחס של יראה, ומכאן גם דרישתו החוזרת ונשנית לירא את הא-להים (הדרישה אינה מופיעה רק בסוף הספר!):
 "והאלהים עשה שיראו מלפניו" (ג, יד).
 "כי את הא-לקים ירא" (ה, ו)
 "כי ירא א-להים יצא את כלם" (ז, יח).
 "אשר יהיה טוב ליראי הא-להים אשר ייראו מלפניו" (ח, יב).

הערות

- 1 על השימוש החוזר בשמו יתברך, או על העדרו כבטוי לתודעה אמונתית או היעדרה – השווה מ' וייס, המקרא כדמותו, ירושלים תשכ"ב, 122–123.
- 2 מ"ד קאסוטו, תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה, ירושלים תשי"ג, 31. פרופ' קאסוטו גם מסביר, למה מצוי בספר משלי לרוב דווקא שם ה' (25–26).
- 3 פעם אחת נזכר לא-להים (ה, ג).
- 4 יששכר יעקבסון, "הרהורים על תפיסת הא-להות במגילת קהלת", דעות יא (תש"ך), 26–30. המחבר בודק בדבריו פסוקים נוספים שבהם שימוש בשם א-להים בה"א הידיעה, אך אין במאמרו מחקר מקיף של תופעה לשונית זו.
- 5 פסוקים נוספים ממחישים את הרגשת הריחוק מן הא-להים שבלב קהלת (ו, י; ז, יד ועוד).
- 6 בקשר למשמעות המלה 'שם' בהקשר זה השווה גם איוב א, כא; ג, יז, יט.
- 7 על בעית הגמול ביתר ספרי המקרא עיין בספרו של הרב יששכר יעקבסון לבעית הגמול במקרא, תל-אביב תשי"ט. בקשר לבירורים בנושא זה הקשורים למגילת קהלת השווה: מ' זריכבד, "הטוב לפני הא-להים והחוטא בספר קהלת", ספר שפירא, ספר השנה של אוני-ברסלית בר אילן (ט), רמת גן תשל"ב, 7–17.
- 8 הרעיון של המשכיות הבריאה ללא שינוי מובע בפסוקים שונים, בעיקר גם א, ח–ט.
- 9 H.J. Blieffert, Weltanschauung und Gottesglaube im Buche Koheleth, Rostock 1938, 17.
- 10 בפירושו למגילת קהלת מראה הרב ד"ר י. קר-ליבך הי"ד שהכרה זו בדרך העולם אינה מקור לייאוש אלא שדוקא ההשלמה עם העולם כמות שהוא, מאפשרת לאדם לשמוח בחלקו (Das Buch Koheleth, Frankfurt, a.M. 1936). הוא קורא למגילת קהלת "ספר הענווה".
- 11 בקשר לפירוש הפסוקים ז, יח; ח, יב שלכאורה סותרים הנחה זו עיין בפירושו של R. Gordis Koheleth—The Man and His World, New-York 1955.
- 12 לורץ רואה בגישה זו אל יראת הא-להים את ייחודו של ספר קהלת המסכים תמיד עקרונית עם דעות מסורות, אך גם מתיחס אליהן בבקורת חיות ומבררן מחדש (O. Loretz, Koheleth und der Alte Orient, Freiburg 1964, 289).
- 13 על המשמעות המיוחדת שיש לעמדתו האמונתית של קהלת בעל הספקות, עיין בדבריו של A. Lauha, Die Krise des religiösen Glaubens bei Koheleth SVT 3(1955) 183-191.

הרב הראשי לישראל, הרב ש. גורן שליט"א
 ידרוש ב"ישרון" בשבת שובה, בשעה 6.10 אחה"צ

דברי ימי "ישרון"

שמואל יהודה (לואי) לובר

בכיר בממשלת המנדט, מר רוברט קסלמן, משפחת מגנס ואחרים, לא מצאה בית-כנסת מתאים לרעיונותיה ולסדרי התפילה שלהם הורגלו, אשר על כן בדעתם לייסד מקום תפילה משלהם. הצעתי לד"ר מגנס שאנשינו ייפגשו עם חברי קבוצתו, על-מנת שנארגן תפילה "מסורתית" יחדיו, באו-רה של כבוד ודרך-ארץ, דבר שימנע את הצורך בצורת תפילה חדשה (קרי: "מתקדמת") בעיר הקודש. ואכן, שתי הקבוצות נפגשו והכל הסכימו שצורת התפילה שהוצעה על-ידינו, עשויה לספק גם את הדרישות הרוחניות של "הקבוצה המתקדמת" שבראשה עמד ד"ר מגנס. עם זאת עמדו הם על כך "שנשים ישתתפו בכל חלקי התפילה באותם תנאים כמו גברים". יתר על כן: על-מנת להדגיש את אחוות ישראל והאנושות, בקשו הם כמו כן להנהיג קריאת קטעים מתאימים מדתות העולם העולים בקנה-אחד עם רוח היהדות, בתרגומם העברי. אין צריך לומר שלא יכולנו לקבל תנאים אלה, אך כדי שלא לגרום למשבר כבר בראשית הדרך, הצענו שהרבנות הראשית יהרב קוק, העומד בראשה, יהיו הפוסקים במחלוקת שבינינו ופסקי-דינו יתקבלו על כולנו. הבקשו לשקול בדבר והסכמנו להיפגש שנית. בינתיים נפגש מר בנטוויץ עם הרב קוק ומצא שהרב קוק "כלל לא גילה עמדה אוהדת". עם זאת העלה את ההצעה על הכתב, תוך "ריכוך" מספר נקודות. כך שאכן יתקבלו על-ידי הרב הראשי. כך, במקום לומר "שוויון מוחלט של בני שני המינים", כתב "להבטיח תשומת לב למקומן של הנשים בעבודת הקודש, על-מנת שיוכלו לקחת חלק בתפילות, במידת האפשר, במסגרת המסורת"; כן השמיט את עניין קריאת הקטעים מדתות אחרות, וחידושים נוספים בסדר התפילה, משום שמאד היה מעוניין "לרצות את קבוצתו של לובר" ולעשות מאמץ "להישאר במסגרת הציבור".

אנחנו דחינו את הקמת המניין שלנו, עד לקבלת תשובתו של הרב קוק. לעומת זאת החלה

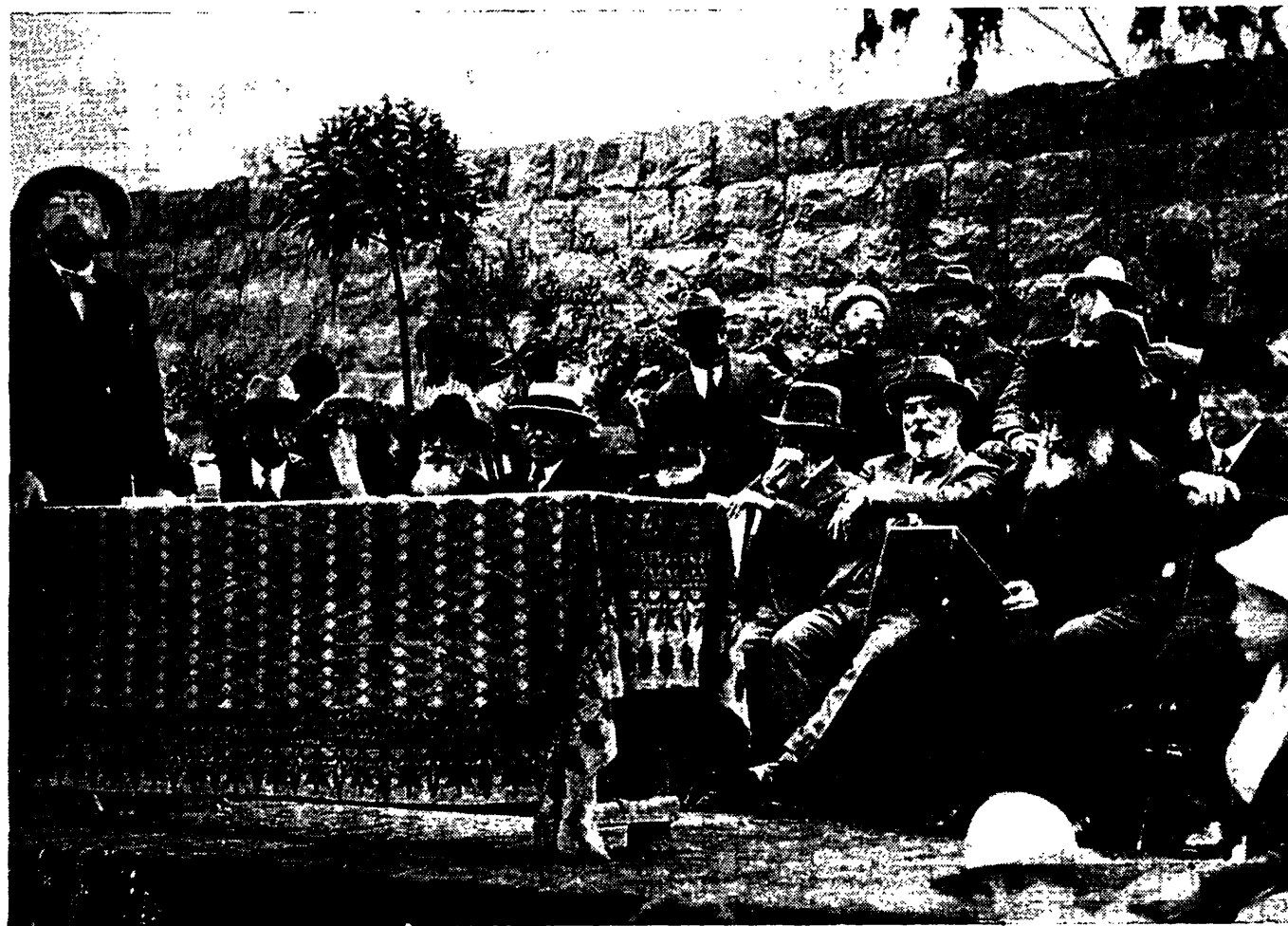
בחודש טבת תרפ"א (1920) הגעתי לירושלים מארה"ב. בשבת הראשונה, התפללתי בבית-כנסת "החורבה" בעיר העתיקה. אף שהתרשמתי מן הבניין ומקדושת המקום, בלט בעיני העדר נוער ויהודים "מודרניים" בין קהל המתפללים, זאת אף שהיה המקום בית-הכנסת המרכזי בעיר העתיקה. הן ב"חורבה" עלה לתורה למפטיר הנציב העליון הראשון, סר הרברט סמואל, בבואו להתפלל בה בשבת "נחמו", זמן קצר לאחר שנתמנה לתפקידו הרם.

גרתי בוכרון משה, שהיתה ה"רחביה" של אותם הימים והרגשתי בחסרון בית-כנסת מודרני מרכזי מחוץ לחומות, שימשוך בעיקר נוער. דברתי על כך עם רעים וידידים וכלנו הגענו למסקנה שיש צורך דחוף ביסוד בית-כנסת נאה בירושלים, שגם שירת הצבור תתפוס בו חלק נכבד. אף שכמעט כולם הסכימו שמוסד מעין זה חסר, לא עודדוני רבים, באומנם שאין ירושלים מוכנה עדיין לרעיון "מהפכני" מעין זה ועל כן הוא נדון לכשלון. אך תוך עקשנות והתמדה, הצלחתי, בסופו של דבר, לעורר את עניינם של מספר צעירים, כולם בגיל שבין 20 ל-30. פעולה זו התנהלה בעצלתיים, שכן חסר היה דחף של ממש לביצועה.

בכתיים פרטיים

בחודש מר-חשוון תרפ"ד (1923) נודע לנו שקבור צת ידידים, יוצאי ארצות המערב, שנהגו להתכנס בשבתות בבתי פרטיים בירושלים לתפילות וללמוד תנ"ך, עומדת להתחיל בהנהגת "תפילה מתקדמת". מנהיגם הרוחני, הד"ר יהודה לייב מגנס (נשיא האוניברסיטה העברית) הסביר לי כי הקבוצה, המורכבת ממר נורמן בנטוויץ (התור-בע הכללי של ממשלת המנדט), הגברת הינרייטה סולד (מייסדת "הדסה"), הגברת סופיה ברגר (מפעילות "הדסה"), מר אלברט חיימסון (פקיד

* תורגם על-ידי מיכאל ששר.

טכס הנחת אבן הפינה לביהכב"ס "ישראל". משמאל לימין: הד"ר מרדכי עליאש, סר ארתור ווקופ, הנציב העליון, הרב יעקב ברמן, הרב פרום' חיים בראודי (בעל הזקן), מרדכי בן הלל הכהן, מנחם אוסישקין, הרב קוק, נחום סוקולוב. בשורה העליונה, משמאל לימין: ד"ר משה זיידל, הרב ב. צ. עוזיאל, הרב מאיר ברליון, פרום' א. הלוי פרינקל, פרום' שמואל קליין, הרב שמחה אסף. מימין למטה נראה הילד יהודה לבנון.

בעומדו על המצב, קם ממקומו, ניגש לארון הקודש שלו, הוציא את ספר התורה שלו, עטפו בפרוכת של משי, מסרו לידי ובפיו ברכתו: השם יצליח דרכך!

התחלנו את המניין בשבת פרשת נח שנת תרפ"ד (1923). מאחר שחברי המניין היו אשכנזים וספרדים כאחד, ואף שנוסח התפילה היה בעיקרו נוסח אשכנז, הנהגנו חידוש מהפכני בכך שכל התפילות וכן קריאת התורה, נאמרו בהברה ספרדית. כן הנהגנו שירה בציבור על-פי מגנינות שמקורן בקהילות ספרדיות ואשכנזיות ברחבי תבל. רבות מן המגנינות מושרות עד עצם היום הזה ב"ישרון". לא שכרנו חזן מקצועי ומדי שבת ירדו חברים אחרים לפני התיבה. בשבת הראשונה ירדו לפני התיבה שני סטודנטים מ-ארה"ב, בשם לווי קפלן (כיום ראש ועד החינוך היהודי בבלטימור) ושמעון גרינברג (כיום סגן נגיד הסמינר היהודי התיאולוגי בניו-יורק). זמן קצר לאחר יסוד המניין, הצטרפו אלינו שניים מיקירי ירושלים, הד"ר מרדכי עליאש ז"ל ויבלח"א השופט מרדכי לבנון, ועד מהרה גילינו ששניהם היו בעלי תפילה מעולים.

סוף טוב

המגנינות שהושרו, משכו את אוזן העוברים ושבים שבאו "לראות" וכך נוספו לנו חברים רבים. שם בית-הכנסת קנה לו שביחה במהירות רבה, עד שגם ועדה של אנשי "הקבוצה הרפורמית" באה לבקרנו, מתוך העקרון שהיה מקובל עליהם ש"חברות בקהילה (הרפורמית) אינה פוטרת בכל דרך שהיא את החיוב בעזרה לקבוצות אחרות, כגון זו של "בית-כנסת עברי", שעליו דנו עם קבוצת "זכרון משה" (לאמר הקבוצה שלאחר מכן קראה לעצמה "ישרון"). אף הם נהנו מן התפילה וכה התרשמו, עד שמקץ חודשיים שבקה "הקבוצה המתקדמת" חיים, ורוב חבריה הצטרפו אלינו. אכן, עובדה זו הוכיחה כמאה עדים שלא היה צורך בצורת תפילה חדשה בירושלים. הד"ר מגנס חלק לנו מחמאות על תפילתנו היפה, נעשה מיד חבר פעיל והודיע כי בניו יעשו לברי-מצוה בבית-הכנסת שלנו. בין הגשים הרא-

קבוצתו של הד"ר מגנס, בלא כל התייעצויות נוספות, בתפילות על-פי הנוסח שלה באולם בית-הספר של הגברת קלן, ברחוב החבשים. הם נהגו לפי הכלל, שאותו אימצו לעצמם, ש"חברה המת-ארגנת למטרה מיוחדת, נוקטת צעדים למימושה, בלא לשאול שאלות מיותרות אצל אלה שאינם משתייכים לחברה".

התכנית המקורית

כשנודע לי על כך, כינסתי מיד אסיפה דחופה של חברינו וביניהם: אבינעם ילון, (מפקח ראשי במחלקת החינוך), יוסף שמעא, (בן מייסד מרכז מסחרי), אוברי סילבר (המנצח על תזמורת המש-טרה), אהרן בלוד (רו"ח) אליהו אלישר (אח"כ נשיא ועד העדה הספרדית), מר אברמס (סוחר מאנגליה) מכס זליגמן (עו"ד בתל-אביב), מוס לוי (סוכן נסיעות) מרדכי רייפמן (תלמיד ישיבה), אהרן וייסברג (כיום פקיד בחברת השקעות), ברוך פינקוס (קצין משטרה) אברהם ירמנס ויוסף רסקס (איש עסקים אמריקאי) שבביתו בשכונת זכרון משה נערכה הפגישה. הפעם עלה בידי לשכנע את הנאספים בצורך הדחוף לביצוע תכניתנו המקורית. ציינתי כי לאור הקמתה של קהילה רפורמית בירושלים, גובר הצורך הדחוף לפעולה מצידנו ואכן הוחלט על התחלת המניין שלנו בלא דחוי, תוך מאמץ לעשותו נאה ומושך, מבלי לסטות מן ההלכה. מיד בתחילה החלטנו להיקרא "בית-כנסת מאוחד", שלא יתקשר אל שום ארגון קיים, או מפלגה פוליטית. מר יוסף מיוחס, מנהל בית-הספר לבנים, הנמצא עדיין ברחוב הרב קוק, הואיל בטובו להעמיד לרשותנו את אולם בית-הספר לצרכינו הדתיים. מר אליהו אלישר הביא עמו ספר תורה, שהיה עמו בירושה ממשפחתו הספרדית. לעומת זאת נתקלנו בקשיים בהשגת ספר תורה אשכנזי. בכל פעם הותנה מתן ספר תורה בהשתייכות ארגונית לגותן הספר, תנאי שלא התקבל על-ידי קבוצתנו, משום ש-רצינו להוודע בצבור כ"בית-כנסת עברי" ולא אחרת. פניתי אז לרב קוק והסברתי לו את תכניתנו ואת הצורך הדחוף בקבלת ספר תורה שני. הרב קוק התרשם עמוקות מן התכנית, שמטרתה המיוחדת היתה קרוב בני נוער לתפילה.

הובא ארצה על-ידי חברנו מר מורי רוזנברג. הארון שימש אותנו עד לבניית הבניין החדש.

קרן הבניין

תוך כדי כך החלטנו לפעול להקמת בניין שיאכסן את פעולות "ישרון". נקבעו דמי חברות צנועים, נבחרו בעלי תפקידים ואני נבחרתי לנשיא הראשון של הסתדרות ישרון. התחלנו לאסוף כספים לקרן הבניין וביני התורמים הראשונים היו: סר הרברט סמואל, הנציב העליון, מר הנרי מורגנטאו, לשעבר שגריר ארה"ב בתורכיה ואורחים רמי מעלה מחו"ל שהתרשמו מגוסס התפילה שלנו וצורתה. עם זאת היה זה אטי מדי להמשיך באיסוף כספים רק בצורה זו והיה עלינו לחשוב גם על דרכים אחרות שיסייעו לנו במימוש חלום הבנייה.

בשנת תרפ"ה (1924) התפלל בבית-הכנסת חברי הרב ישראל לוונטל, מנהיגו הרוחני של המרכז היהודי בברוקלין. לקחתי דברים עמו בדבר הצורך הדחוף בבניין בית-כנסת ומרכז תרבותי. בהיותו קשור עם "אגוד בתי-הכנסיות של אמריקה", "United Synagogues of America" (בתי-הכנסת של התנועה השמרנית באמריקה) הציע לבקש את עזרתם, אם נוכל להשתייך לאגוד "בצורה כלשהי". הסברתי לו שסרבנו להשתייך לכל תנועה או הסתדרות בארץ-ישראל ובודאי שלא נוכל להצטרף לארגון כלשהו בגולה. דברי הובנו ונתקבלו על-ידו ואף-על-פי-כן הבטיח הרב לוונטל את עזרתו. ואכן, בשובו לירושלים בחודש ניסן תרפ"ו (1925) כדי להשתתף בטכס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בהר-הצופים, סיפר לי ש"אגוד בתי-הכנסיות" מתלהב מן התכנית ונכון לבוא לעזרתנו, בלא כל תנאי הצטרפות. במסגרת האגוד כבר פעלה ועדה לענייני א"י, שבראשה עמד פרופסור אברהם גיומן, מדרופסי קולג' והועד-הפועל של האגוד העביר לועדה זו את ההצעה לסייע בעניין תכנית "ישרון". מטרת המגבית שבראשה הועמד הרב לוונטל היתה לאסוף חמש מאות אלף דולר.

בחדש אייר תרפ"ו התפטרתי מתפקידי כיר"ר "ישרון", משום שהיה עלי לחזור לארה"ב להמשיך

שונות שהצטרפו אלינו, היו: הנרייטה סולד ומוכירתה הגברת אמה ארליך. הגברת סולד נהגה לבוא בקביעות לתפילות, אף שמחתה על כך שעליה לשבת מאחורי מחיצה. נשים אחרות היו הגברת אני לנדאו, מנהלת בית-הספר אולינה דה-רוטשילד וסגניתה הגברת מוס לוי. קהל המתפללים גדל מדי שבת בשבתה, עד שמקץ חודש, מנה למעלה ממאה איש. אכן, עובדה זו הוכיחה מה גדול היה הצורך בבית-כנסת מעין זה בשכונות החדשות של ירושלים שמחוץ לחומות. ולא עוד, אלא שלא עבר זמן רב וגוסס התפילה שלנו הונהג גם בבתי-כנסיות אחרים בחיפה, תל-אביב וירושלים.

מן הראוי לציין שבית-הכנסת שלנו היה היחיד שזכה לברכתם של הרב קוק והרב זוננפלד כאחד. יתר על כן: אחד מתלמידי הרב זוננפלד, מר שמואל אנדה, היה בעל הקורא הראשון שלנו. בשל ההצלחה שהאירה לנו פנים, ייסדנו אגודה וביקשנו לה שם מתאים. בחיפושינו ובעזרתו של אבינועם ילין, החלטנו לאמץ את השם "ישרון". הוכן תקנון שאמר כי המטרה: להרבות אחדות בין יהודי ירושלים... על בסיס היהדות המסורתית והשאיפות הלאומיות, באמצעות: א. תפילות מאורגנות ושירה בצבור; ב. חוגי לימוד וספריה; ג. פעולות תרבותיות וחברתיות; ד. פעילות בקרב הנוער; ה. שרות חברתי-סוציאלי.

בין הצעירים שהצטרפו לקבוצתנו היו יצחק אלישר ובנו משה, חיים סלומון, דוד ילין, הרב ברמן, מנחם אושישקין, הרב אסף, יוסף ריבלין, ר' בנימין, מרדכי בן-הלל הכהן, גורמן בנטוויץ והשופט גד פרומקין, מר גודיק, אלכסנדר עליאש, ד"ר אלכסנדר רידר, יונה פרידמן ואחרים. בתפילות הימים הנוראים היה האולם מלא על גדותיו. לפני התיבה עבר השופט מרדכי לבנון, כבעל שחרית וד"ר מרדכי אליעזר כבעל מוסף. מענייני היום דרש ר' דוד ילין. הנציב העליון, סר הרברט סמואל ובני משפחתו, ירדו ברגל מ"בית הממשלה" בהר-הצופים כדי להשתתף בתפילות. לאחר החגים נתקבל מכתב מאת הנציב העליון, בו ציין את העונג שגרמו לו התפילות, שכן נכח בתפילות "כל נדרי" ו"נעילה".

ארון הקודש, שתוכנן במיוחד נעשה מעץ ש-

הרב קוק, נואם באסיפת "ישרון" בחצר בית-היתומים הספרדי. בתמונה נראים משמאל לימין: הסופר ר' בנימין (שני), הד"ר ש. גרינברג, הרב מ. ברליון, הרב קוק, הנציב העליון סר ארתור ווקופ, נחום סוקולוב, ר' מרדכי לבנון, אהרן וייסברג (אחרון).

לימודי, תוך כוונה לחזור לאחר מכן לירושלים. לפני נסיעתי אורגנה מסיבת פרידה על-ידי חברי "ישרון" וכשי הוגש לי לוח כסף חרות בבית-הספר לאומנות "בצלאל". דברי הברכה חוברו על-ידי הד"ר מרדכי אליעזר, שנפטר שנים לאחר מכן בלונדון, שם כיהן כשגריר הראשון של מדינת ישראל בבריטניה.

באותה שנה הגיע ארצה, לשנת שבתון, פרופ' סור י. דוידסון. הוא יחד עם השופט פרומקין ומר אהרן וייסברג, פעלו כוועדה לאיתור מקום בניה מתאים לבית-הכנסת. רחוב המלך ג'ורג', זה אך נפתח אז וחברי הוועדה סברו שאזור זה ייהפך למרכז העיר, אשר על כן — סברו — הוא גם המקום המתאים לבניית "ישרון". לוועדה צורף עו"ד דינאל אוסטר (לאחר מכן ראש-העיריה היהודי הראשון של ירושלים, לאחר הקמת המדינה), שייצג את הקרן-הקיימת בשעת המו"מ. המגבית נפתחה רשמית בחודש אייר תרפ"ו (מאי 1926) בסעודה חגיגית שנערכה במלון ולדורף אסטוריה בניו-יורק. בסעודה נשא דבריו הרב לוונטל ונאסף סכום נכבד. הד"ר כורש אדלר, נשיא דרופסי קולג', נבחר כיו"ר כבוד של ועדת המגבית ומר צ'רלס רונבלום מפיטסבורג, נבחר כנובר. חטיבת הנשים של "איגוד בתי-הכנסיות של אמריקה", שבראשה עמדה הגברת שפיגל, הצטרפה גם היא למגבית. בשנת תרפ"ד ביקר בארץ מר אדולף אוקס, בעליו של העתון "ניו-יורק טיימס". נלוותי אליו בסירוי בירושלים. הוא הדגיש בפני שאינו ציוני ואני ניסיתי לשכנעו שיהיה מוטלת עליו החובה לעזור בבניין "בית לאומי ליהודים". כמו כן ספרתי לו על תכנית "ישרון" ומאוחר יותר נדע לי שב-שובו לניו-יורק הרים תרומה ניכרת לקרן הבניין של בית-הכנסת.

ממקום למקום

כל אותו זמן המשיכה הסתדרות "ישרון", בהנהגתם של ד"ר מרדכי אליאש והשופט לבנון, לגדול במספר חבריה ומתפלליה כאחד, עד אשר אולם בית-הספר לבנים היה צר מהכיל את כל הבאים לתפילה.

בשנת תרפ"ח עברה איפוא הסתדרות "ישרון"

לאולם גדול יותר, בבית-היתומים הספרדי שב-רחוב יפו, לאחר שבמשך זמן קצר התנהלה הפעילות בבית-הספר שבשכונת רוממה. אף שגם כאן לא הותאמו התנאים החיצוניים, הוכרה "ישרון" זה מכבר כבית-הכנסת הראשי והמרכזי בירושלים.

על-פי התכנית המקורית אמורים היינו לבנות שלושה אגפים בבניין מרכזי; מרכז תרבותי וספריה באגף האחד, מועדון נוער באגף השני ובית-כנסת בתווך, שישרה מאוירתו על כל פעולות הבית. הוכרו על תחרות אדריכלים לבניית "ישרון" ונתקבלה הצעת-תכניתו של האדריכל מאיר רובין.

המגבית באמריקה התנהלה כולה על-ידי מתנדבים שוכו לעידודה של הגברת הנרייטה סולד. עם זאת באה תקופת המשבר הכלכלי בארה"ב ולא קל היה לאסוף כסף. אולם כשהסכום שנאסף הספיק לרכישת הקרקע, נשלח הכסף לוועדת הבניין של "ישרון", ומיד נרכש המקום — שעליו עומד בית-הכנסת עד היום — בכסף מלא. בסך הכל נאספו 180.000 דולר שהועמדו לרשות קרן הבניין.

מאחר שסכום זה לא הספיק לבניית שלושת האגפים, הוחלט להתחיל בבניית האגף הראשון, שהותאם כבית-כנסת. נאלצים היינו לדחות את בצוע תכנית הבניה במלואה. עם זאת יצויין שהקרקע הסמוכה לבית-הכנסת עומדת לרשותנו ותקוותנו שנוכל להשלים את התכנית המקורית בעתיד הלא-רחוק. אוסיף כי ראש עיריית ירושלים, מר טדי קולק, מגלה עניין רב במאמצינו להגשמת מטרה זו.

טכס הנחת אבן הפינה נערך באביב תרצ"ד (1934), כשהגיע ארצה הרב לוונטל ובידו המחאת הכסף. הטכס היה אירוע גדול בחיי ירושלים והשתתפו בו: הרב קוק, נחום סוקולוב, השל פרב-שטיין, מנחם אוסישקין, הרב חיים ברודי, פרופ' אברהם הלוי פרנקל, הרב מאיר ברלין (בריאליו), הרב שמחה אסף, פרופ' שמואל קליין, הרב בן-ציון עזריאל, ד"ר משה זיידל, הסופר ש"י עגנון, פרופ' ש. ד. גויטיין, יצחק אלישר ובניו אליהו ומנשה, הנציב העליון, סר ארתור ווקוף, וכמובן כל חברי הסתדרות "ישרון". בראש יושב ד"ר

ואכן, נשיא ישראל והרבנים הראשיים נוהגים להתפלל ב"ישרון" בחגים ובטכסים רשמיים.

למן הימים הראשונים משך אליו בית-הכנסת לא רק את בני ירושלים, אלא גם תיירים רבים, שראו ב"ישרון" את ביתם. למסורת זו של הכנסת אורחים תרמו רבות מר אלכסנדר עליאש ז"ל (שכיהן כיו"ר "ישרון" במשך שנים רבות) ורע-ייתו תלח"א. ביתם היה פתוח מדי שבת לקדוש לחברי "ישרון" ולתיירים.

פעילות ענפה

במשך הזמן נוספו אגפים לבניין בית-הכנסת. בחלקו האחורי של הבניין נבנה גן סגור לעריכת חתונות, בתרומתו של מר יצחק פיין, לזכר אביו שאול. כמו כן הוקם בניין הספריה על שם הארי סילברסון. בספריה למעלה מ-20.000 כרכים—ביניהם ספרייתו הפרטית של הרב ד"ר אריה ריטר ז"ל, לשעבר רבה של רוטרדם—והיא אחת החשובות בירושלים. בראש ועדת הבניין של הספריה, עמד מר י. מ. גלעדי והודות למאמציו הבלתי נלאים הושלמה הקמת אגף זה. בקומת הקרקע שבאגף הספריה נבנה אולם הרצאות שהוקדש לזכרו של אלכסנדר עליאש. כמו כן ניטע גן בחזית אגף הספריה, בתרומתו של מר ווט-קליף, לזכרה של רעייתו צפורה. בית-הכנסת מוקף בגן שניטע בכספי תרומתו של מר מוריס ויינברגר (גפני) מקליפורניה, ועוד היד נטויה.

הפעילות בין כותלי בית-הכנסת היא מגוונת וענפה. מדי יום, בין מניין ראשון לשני, מתקיים שיעור במשנה; אחר-הצהרים, בין מנחה למערב ניתן שיעור בענין-יעקב ובמשנה ברורה; כן מתקיימים שיעורים שבועיים בתלמוד בבלי וירושלמי, ברמב"ם, שיעור בפרשת השבוע לנשים ושעור בתנ"ך בצרפתית, לעולים חדשים. בחודשי החורף ניתן שיעור בפרשת השבוע לאחר קבלת שבת ובשבת אחה"צ מתקיימת סדרת הרצאות על נושאים תורניים, בשיתוף עם המחלקה לתרבות תורנית בעיריית ירושלים. כן נערך חידון שנתי לבני נוער. נציגין גם את הופעת בטאון הסתדרות "ישרון" שהוא יחיד במינו בארץ—*"טורי ישרון"*, המופיע זו השנה התשיעית, ובו (סוף בעמוד 38)

מרדכי עליאש. היה זה אירוע כה חשוב, עד שצולם הנחת אבן-הפינה הועתק על גבי גלויות דואר שנמכרו בחנויות העיר.

מאין יבוא עזרי

סמוך להשלמת הבניה, נסחתמו המקורות הכספיים. העוסקים במלאכה איימו כי יפסיקו בבניה, אם לא יקבלו סכום כסף ניכר. נלקחו דברים עם הועד הניו-יורקי שיעץ לדחות את השלמת הבניה. לכך התנגד ד"ר מרדכי עליאש שדרש מן הבנאים להמשיך במלאכתם, על אחריותו האישית, אף שלא ידע "מאין יבוא עזרי". זמן קצר לאחר מכן נקרא ד"ר עליאש אל מיטת חוליה של גברת זקנה, באחד מבתי-החולים בעיר. היתה זו גברת רבקה ברנשטיין, שאמרה לד"ר עליאש: "קרבו ימי למות ואני מבקשת ממך להוציא את צוואתי אל הפרעל, לאחר מותי". היא מסרה לו את כפתח חדרה וכן מפתח לארגז שעמד בפינת החדר, באומרה: "בארגז זה תמצא את צוואתי ואת חפצי הערך שלי. אנא, מלא אחר רצוני, ככתוב בצוואה". הגברת ברנשטיין עלתה ארצה מקייפ-טאון בדרום-אפריקה וגרה בחדר אותו שכרה אצל משפחה לא-יהודית, שגמרה את ההלל, על הגברת הזקנה. זמן קצר לאחר מותה, סר ד"ר עליאש, יחד עם נציגי הרבנות הראשית, לחדרה של המנוחה. הם פתחו את הארגז וקראו את צוואתה בה מצאו כתוב כי היא תורמת את כל כספה לבניית בית-כנסת בירושלים. היה זה סכום של 30.000 דולר. באו אז בדברים עם הרב הרצוג, רבה הראשי של א"י, שחיוו דעתו כי מאחר ואין סכום זה מספיק לבניית בית-כנסת, יהא זה בהתאם לרצונה אם בסכום זה יושלם בניין בית-הכנסת "ישרון". לוח וזכרון שעליו כתוב: "תזכר לברכה האשה הנדיבה רבקה בת ר' משה ברנשטיין אשר הקדישה את כל עזבוניה לבניין בית-כנסת בירושלים, אשר בכספי עזבוניה הושלם הבניין הזה", נתלה ב"ישרון".

בניית בית-הכנסת נסתיימה בשנת תרצ"ו (1936). בכותל המזרחי יועדו שני מקומות לשני הרבנים הראשיים, שכן "ישרון" נעשה לבית-הכנסת המרכזי. עם הקמת המדינה יועד מקום מרכזי נוסף כמקום מושבו של נשיא המדינה

ירושלים של תרפ"ד

יעקב יהושע

צאות ודרשות על נושאים שונים מאלה שהת-
רגלנו אליהן.

סביבה זו, שבה התגוררו בעיקר ספרדים ובני
עדות המזרח, היתה כנראה נוחה יותר להקמתם
של המוסדות החדשים האלה. סביבה זו היתה
רחוקה מקנאות וחוננה ברוח סובלנית ופשרנית,
ולא לחינם אף התגוררו בה רבים מבני העליות
שנעשו ברבות הימים למנהיגיו ועסקניו של הישוב
העברי בארץ.

ענים של בתי הכנסיות הקטנים של שלושת
העדות בשכונות אלו, לא היתה חלילה צרה בבית
כנסת "מודרני" זה שבה אף הוא להסתופף בצלם.
היו אלה בתי הכנסיות הקטנים, שנוסדו לפני
עשרות בשנים, בתי כנסיות של "בני עמד" שהיו
פזווחים בכל שעות היום והלילה ותינוקות של
בית רבן שגנו בהם את פרקם.

כיום שוממים וריקים כמעט כל בתי כנסיות
אלה שבשכונות הסמוכות לביכ"ב ישרון. אולם
ותיקי ירושלים שהתגוררו בילדותם בשכונות
אלה מעלים בגעגועים רבים אותם ימים שבהם
מילא בית הכנסת הקטן שבשכונה את לבם תוכן.
בבתי הכנסיות שבשכונות אלה נהגו אברכים
ובעלי בתים ללמוד דף גמרא בין מנחה למעריב
ובשעות הלילה, לאחר תפילת מעריב. כמה מרבני
הספרדים שהתגוררו בשכונות אלה ובשכונות
הסמוכות, אהל משה, שערי-חסד ועוד נהגו
להצטרף לשעורי התלמוד שהיו מתקיימים בבתי
הכנסיות של האשכנזים. המנחם רבי מאיר דרוק
ספר לי כי הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, ששימש
לאחר מכן כרבה הראשי של א"י נהג בצעירותו
להשתתף בשעורי התלמוד ולמד תורה יחד עם
רבני האשכנזים.

לאדינו ויידש

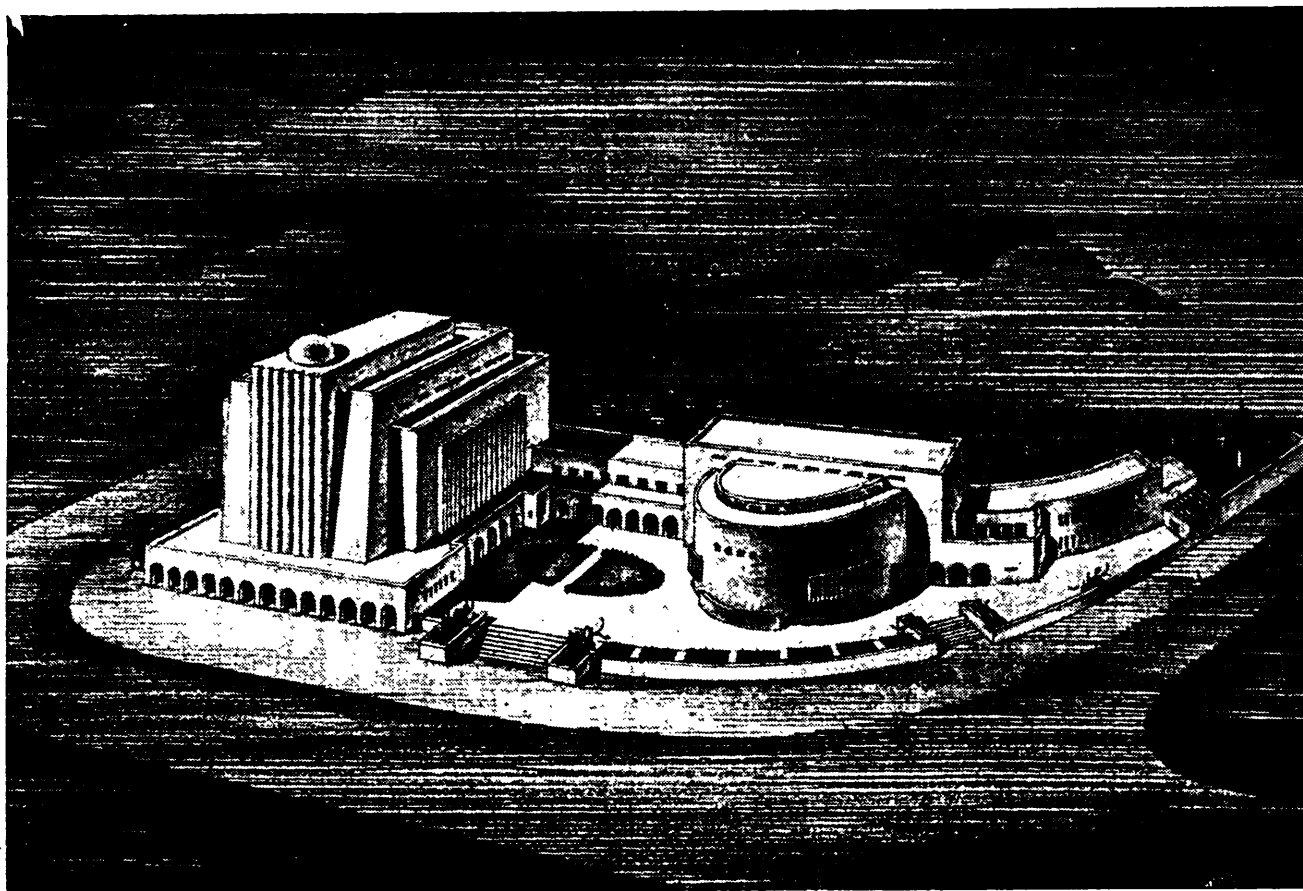
תושביהן הראשונים של שכונות אלו, המשתר-
עות לאורך רחוב אגריפס, שכיום בלו מזוקן
ועומדות על סף החסול, נטלו אתם מקצת
מאותו הווי שהיה קיים ברחוב ובבתי הכנסיות
שבעיר העתיקה של ירושלים. אשכנזים ספרדים

כל העוקב אחר התחדשותה ובנינה של ירושלים
יוכח כי בשכונות סוכת שלום, מזכרת משה, משכ-
נות ישראל וסביבותיהן, כמו כמה מהמוסדות
הראשונים שחידשו את פניה של ירושלים.

בסוכת שלום קם בשנים שקדמו למלחמת העולם
הראשונה "החדר המתוקן" הראשון, תלמוד תורה
תחכמוני שבראשו עמד ד"ר י. מהרש"ק פדגוג ה-
מוכתר בתואר דוקטור. ברח' מסילת ישרים הנמצא
בקרבת קופת-חולים, בבנין שבו התגורר הרופא
המלומד ד"ר אהרון מזיא, שכנו הכתות הרא-
שונות של הגמנסיה העברית בהן ישבו בצוותא
בנים ובנות ושמעו תורה מפיהם של מורים מבני
העליה השניה. סמוך לכאן עמד בי"ס "בצלאל"
ששמש מרכז האומנות היהודית. בקרבת קולנוע
"עדן", כיום, שכנה מערכת השבועון הסוציא-
ליסטי "אחדות" שנערך על ידי ראשוני הסופרים
והעתונאים העבריים. ובחצר בית היתומים הספרדי
סמוך למוסדות כ"ח, פעל לפני חמשים שנה
בית הכנסת "ישרון" שלאחר מכן עבר למשכנו
החדש שבו הוא נמצא כיום.

שבת ומועד

זוכר אני את בית הכנסת בשנים הראשונות
לפתיחתו. בית כנסת זה נראה בעינינו שונה מבתי
הכנסיות שהכרנו בימי ילדותנו. התפללו בו אנ-
שים "חילוניים" שאותם הכרנו בחיי היום-יום.
אף נוסח תפילתם היה שונה מהנוסח המקובל
בבתי הכנסת של האשכנזים והספרדים. ספות
רכות ו"עמודים" לא היו בו. בית הכנסת הזה פתח
את דלתותיו בימי שבתות ומועדים בלבד, ואילו
בימות החול הפך אולם בית הכנסת לחדר האוכל
של היתומים שהתגוררו במוסד. גם הנגונים היו
שונים מאלה הנהוגים בבתי הכנסיות הישנים
שלנו. החידוש שהיה בו, היו ההרצאות שהת-
קיימו במוצאי שבתות סמוך לתפילת מעריב.
חצר בית היתומים הספרדי שמש כמקום ההר-
צאה, וגם בני נוער וילדים באו כדי לשמוע הר-

תכנית בית-הכנסת "ישרון" כפי שהוכנה בשעתו ע"י האדריכל רובין. המבנה הראשי, שלא נבנה, אמור היה להיות בית-הכנסת. כיום שוכן בית-הכנסת במבנה המעוגל.

הכנסת בשכונת מזכרת, על חמורו, אולי, כדי לקיים את הפסוק "וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו". בבואו לבית הכנסת נהג לקשור את חמורו בסורג שבחלון. החמור שהיה חסון ובעל שיעור קומה – ההיפך הגמור מבעליו שהיה רזה וקטן קומה – הטיל את מוראו ופחדו על תלמידי החדר אשר חששו להתקרב אליו.

אברהם עתקין נמנה בין עסקניה וגביריה של שכונת מזכרת. הוא טיפל בצרכי ציבור ונעשה פטרונה של השכונה. סמוך לימים נוראים נהג "לסור" לארצות-הברית שבה עבר בפני התיבה בבתי הכנסיות המפוארים של אותה ארץ, ולאחר החגים היה שב לביתו ורוכש "דירה" חדשה. אף אשתו ח'אשה, היתה ידועה כבעלת בית ולא מאסה בשום עבודה כדי לסייע לבעלה, ולשמש עזר כנגדו.

בבית הכנסת "ישמח משה" הנקרא על שם השר משה מונטיפיורי, עברו שני חזנים שוחטים לפני התיבה, יהודה חזן וחיים ברמן. היחסים ביניהם לא היו לבביים ביותר. פעם שמע חיים ברמן את יהודה חזן עובר לפני התיבה בקבלת שבת וכש-הגיע לפסוק "ורחקו כל מבלעיד" האריך במלה "כל". שמע זאת רבי חיים ברמן ואמר לסובבים אותו "ביסט אה אוקס גישט אה קר" דהיינו, הנך שור ולא פרה. הריחות המגרים שנדרפו ביחוד בימי שבתות מהחמינים שתושבי השכונות הספרדיים הטמינו בתנורים, גירו את תאבונם של האשכנזים שעמדו בתפילתם. ומשום כך נהגו המתפללים להאיץ בחזן להודרו בתפילתו. זו היתה "נקמתם" של הספרדים תושבי השכונה במתפללים האשכנזים בימי שבתות.

נהוג היה בכמה מבתי-הכנסיות האשכנזים שיתומות נהגו לאמר קדיש אחרי פטירת הורים, שלא השאירו אחריהם בנים זכרים. בנות קטנות נהגו לאמר קדיש עם אחד מקרובי המשפחה בתוך בית הכנסת ומשהיו מתבגרות היו אומרות את הקדיש בעזרה, או בפתח בית הכנסת. מספר רים על הרב שרגא פיבל פרנק, רבה של שכונת ימין משה, כי בצואתו ביקש כי בנותיו תאמרנה אחרי קדיש. ואכן מסתבר כי לפי ההלכה נוהגות בנות להגיד קדיש. נוהג זה לא היה נהוג בבתי-כנסיות הספרדים בירושלים.

ותימנים סגלו לשונם לדבר גם ערבית, לאדינו ואידיש.

בשני בתי הכנסיות של האשכנזים בשכונות משכנות ישראל ומזכרת משה "בית אברהם" ו"ישמח משה" התפללו מבני-עמך פועלים ובעלי-מלאכה שהשכימו לעבודתם, יחד עם רבנים ואב-רכי ישיבות.

בתי כנסיות אלה שמשו מרכזי החיים של השכונה. כאן התנהלו ויכוחים סוערים על בעיות מדיניות וחברתיות. בין מנחה למעריב עמדו מע-גלים "רידאלאך" של מתפללים ותתוכחו בחום ובהתלהבות. לבאי בתי הכנסיות הספרדים לא היו "רידאלאך". שיטת "הפרלמנטריות" לא היתה ידועה להם כשם שהיתה ידועה אצל האשכנזים, אשר פתחו ושכללו אותה עד אשר הגיעו לפתחה של הכנסת.

רבנים מותיקי השכונות האלה זוכרים את הויכוחים שהתנהלו בחצרות בתי כנסיות אלה בתקופת מאסרו של זאב ז'בוטינסקי בכלא עכו. ראש המתוכחים היה הרב קוטובסקי, עורך הקונקור-דנציה לתלמוד שהכרתיו עוד בימי ילדותי. הוא היה גבר בעל קומה בינונית, מעוטר בזקן גדול ולובש מעיל ארוך שירד עד לברכיו. היה ידוע כרוויזיוניסט נלהב. את ויכוחו נהג תמיד לסיים במשפט "ואני אומר לכם שכל עוד ז'בוטינסקי וחבריו לא ישוחררו מכלא עכו, לא יהיה כל מוצא מהמצב שבו אנו נתונים". משפט זה הזכיר לרבים מהשומעים את המשפט שבו נהג קאטו לסיים את נאומיו בסגט הרומאי "ואני אומר לכם כי קרטגה צריכה להחרב".

מאחר ששכונות אלו היו מיושבות בפועלים ובעלי מלאכה אשר נהגו להשכים קום בבוקר, לעבודתם, קיימו אלה באחד החדרים אשר בסניף תלמוד תורה "עץ-חיים" אשר בשכונת מזכרת את המניין הראשון שלו קראו בשם "תרחס", על שם תרח אבי אברהם אשר התקין את התפילה המוקדמת.

החמור ובעליו

בין המתפללים הראשונים, דהיינו "התרחס", נמנו אברמה'לה פלטר, הטייח ואברהם עתקין שעשה את המרחק מביתו בשכונת משכנות לבית-

"הגורל" ובית הכנסת "גוה שלום", שנוסד בשנת תרס"ה, על ידי סבו של רבי שלום חיים עיראקי (רבי שלום עיראקי הכהן). גוהגים להתפלל בבית הכנסת הגורל לפי נוסח הבלדי (דהיינו לפי הרמב"ם) ואילו בבית הכנסת גוה שלום לפי הגר"ס. השאמי דהיינו הנוסח הספרדי. הזקנים מבני העדה התימנית מעדיפים להתפלל לפי נוסח הבלדי המסורתי, ואילו הצעירים מעדיפים להתפלל לפי הנוסח השאמי, הנחשב לחדש יותר.

תהילים ופיוטים

בתי הכנסיות האשכנזים היו פתוחים במשך כל שעות היום, וקולם של תלמידי-חכמים והאב-רכים, שישבו ולמדו, עלה מהם. מבתי הכנסיות של התימנים בקעו משעות הבוקר המוקדמות ביחד בימי שבתות, קולותיהם של אומרי בקשות, תהילים ופיוטים.

מאחר ששכונת מזכרת גובלת עם שכונת אוהל משה נהגו כמה מרבני השכונה הספרדים להתפלל בבתי הכנסיות האשכנזים ולהצטרף למנינים הראשונים שבאו להתפלל בשעות הבוקר המוקדמות. בין הרבנים הספרדים האלה, מזכירים את חכם יהודה שאקו, מורה לתלמוד בבית המדרש "דורש ציון" שנהג להשכים קום כדי ללכת לבית המטבחים. רבנים אחרים, אשר נהגו לשבת וללמוד בלילות ונעזרו בשעה מאוחרת, הלכו "לת-פוס" מגין בבתי הכנסיות של שכונת ראנד וברידה. בבתי הכנסיות האשכנזיים נהגו להתפלל פלל מנינים רבים, מה שאין כן בבתי הכנסיות הספרדים שבהם התפללו מגין אחד בלבד ולעתים רחוקות שני מנינים.

משעות הבוקר המוקדמות ועד שעות הערב המאוחרות בקע, ביחד בימי שבת ומועד מבתי הכנסיות התימנים אשר במשכנות וסוכת שלום, קול שירה וזמרה. אם בתפילתם של האשכנזים מורגשת עצבות ותפילתם של הספרדים נאמרת מתוך שלווה וכובד ראש, הרי בתפילתם של התימנים ישנה עליצות חיים ושירה. לפעמים אומר אני לעצמי כי יתכן ובני תימן הם מצאצאי שבט לוי, אשר נתנו קולם בשיר בבית המקדש. דיקים הם בני תימן לקובצי פיוטיהם ושיריהם. בין חפציהם הדלים, הביאו עולי תימן את ספרי

מאחר שהתושבים הספרדים בשכונות הללו היו מעטים, נהגו להתפלל בבתי הכנסיות שבשכונת אוהל משה הסמוכה, ומהם שהתפללו בבתי הכנסיות התימניים. מספרים כי בית הכנסת הראשון בשכונת משכנות ישראל נוסד על ידי יעקב סידים שעסק גם "ברוקחות" לפי המושג של אותם ימים. בבית המרקחת שלו אפשר היה להשיג שמן קיק, בקבוקי גומי, חוקנים ושאר "מכשירי רפואה" מעין אלה. משנפטר, לא המשיך בנו יוסף להחזיק בבית הכנסת והוא עבר לרשותו של הרב שמואל מזרחי שהתגורר בביתו של יעקב סידים. לאחר פטירתו של הרב שמואל מזרחי הועברו ספרי התורה לבית הכנסת "אוהל שמואל" הנקרא על שמו של הרב חכם שמואל פדרו העומד וקיים עד היום הזה. (ראה רשימתי על בית כנסת זה ב"טורי ישרון" גליון ל"ז, אייר סיון תשל"ג). כיום, לאחר ששכונת מזכרת התרוקנה כמעט מתושביה האשכנזים, התקינו תושבי השכונה הספרדים בית כנסת בדירה שבה התגוררה משפחת חשין. בית כנסת זה נקרא בשם "חסד ירחמים" והמתפללים בו הם בעיקר צאצאיהם של משפחות קצבים וכן יוצאי מונסטיר שהתגוררו בעיר העתיקה. בית כנסת זה נוסד בשנת 1936.

אנו לא ידענו נוסחים בתפילותינו. כולנו התפללנו לפי נוסח ספרד כמקובל מדורי דורות. כל בני העליות השונות שעלו לארץ מארצות המזרח ומארצות הבלקן ואף מערי בוכרה וגורגיה, התמזגו בתוכנו בנוסח התפילה הנהוג אצלנו. תימנים לא נהגו בדרך כלל להתפלל בבתי הכנסת הספרדים. הם הקפידו להתפלל לפי נוסח התפילה הנהוג אצלם.

בשכונת סוכת שלום ומשכנות ישראל היו קיימים בתי-כנסיות שהמתפללים בהם התפללו לפי הנוסח הבלדי ולפי הנוסח השאמי. התבדלים בנוסח התפילה הם מעטים מאוד. לפי הנוסח הבלדי קוראים את התורה בתרגום ואילו לפי הנוסח השאמי, הקרוב יותר לנוסח הספרדי, אין קוראים את התורה בתרגום ארמי. משלושת בתי-הכנסיות התימניים שהיו קיימים בעבר נותרו כיום שניים בשכונת משכנות, בית הכנסת המרכזי

ל מ ע ל ה : הקהל בטכס הנחת אבן הפינה ל"ישרון". בשורה הראשונה, משמאל לימין נראים: פרופ' ש. ד. גויטיין, פרופ' ו. זילברשטיין, ר' לייבוש שוכמן (מוכירו של הרב קוק), הרב קוטובסקי, הרב רבינוביץ, ד"ר מ. פדואה, ש"י עגנון, ד"ר ח. יסקי. עוד נראים בצילום פרופ' פייבל מלצר וקצין המשטרה סילבר. ל מ ט ה : נשים בטכס הנחת אבן הפינה ל"ישרון". משמאל לימין: הגב' לגדאו (מנהלת ביה"ס אווילנה דה'רוטשילד), הגב' חנה פרומקין, הגב' לוי, הנרייטה סולד (נשיאת "הדסה"). בשורה השניה, משמאל לימין: הגב' גורדין, הגב' ש. לבנון, הגב' דבורה לבנון, הגב' חמדה וייסברג.

באפשרותם של האורחים לקום ולהתפלל ערבית בבית הכנסת, עמדו בתפילה בבית מארחם.

עשירי למניין

בתי הכנסיות של האשכנזים בשכונות אלו הפכו כיום ל"ישיבות". שמות הישיבות כתובים על שלטים עם תרגום "אנגלי", וזאת כדי למשוך את תשומת לבם של "תיירים" המבקרים בשכונות אלו.

תנור שכונת משכנות שבתוכו נטמנו החמינים בשבתות שריחם עורר את תאבונם של המתפללים האשכנזים בשעת תפילת המוסף, סר ריחו והוא הפך להיות תנור לאפיית פיתות.

שני בתי הכנסיות של התימנים, מחזיקים מעמד וכן שני בתי הכנסיות של הספרדים, אחד במשכנות הנקרא על שמו של חכם שמואל פדרו מלמד דרדקי בתלמוד תורה של הספרדים והדרשן העממי, והשני במזכרת הנקרא "חסד ורחמים".

חכם שלום חיים צארום מחזיק עוד בבית הכנסת "נוה שלום", שבו עוברים לפני התיבה בניו יוסף וסעדיה צארום הבקאים בשלושת נוסחי התפילה: האשכנזי, הספרדי והתימני. חכם שלום נזכר באותם ימים בהם נהגו הרבנים הספרדים, חכם שמעון אשריקי וחכם אברהם מג' עזריאל, הרב החביב שנהג לקרוא בקולו הנעים את הכתובות בחתונותינו. כיום פוקדים לפרקים את בית הכנסת "נוה שלום", כמה מבניהם של רבנים ואישי ציבור ספרדים. ביום השנה לפטירתם קוראים כמה פרקי תהילים ואומרים קדיש לזכרם. נוהג שאף הוא תולך ונעלם. גבאי בתי-כנסיות אלה, עומדים בשעות הערב בפתח ומוזמינים את העוברים ושבבים להצטרף למנין.

רק בבית-הכנסת שבבתי ראנד, לא חל כל שינוי. בניהם של אותם מתפללים ושל אותם נערים שנהגתי לפגוש בילדותי, ממשיכים לעלות בשעות הבוקר במדרגות אל בית-הכנסת הנמצא בקומה העליונה. "החידוש" היחידי שחל כאן הן המודעות הגדולות המכסות את שער הכניסה.

אסיים את רשימתי בנימה אישית.

בין השנים 1945 — 1947 נוהג הייתי להתפלל בערבי שבתות בבית הכנסת "ישורון" וכן לשמוע

(סוף בעמוד 38)

הבקשות והפיוטים, ומשבלו ספרי בקשות אלו, הלכו לבתי הדפוס בירושלים והדפיסו אותם מחדש.

אחד המדפיסים הראשונים היה סאלם דוד התימני שהתגורר בחצרו של אברהם עתקין בשכונת משכנות. הוא עצמו התפרנס ממכירת גרעינים ובהשתדלותו של רבי שלום חיים צארום פרסם ספר קטן בשם "ספר שומרי הסף" (פיוטים) אשר העתיק מסדור התכלאל הושענות סליחות ופיוטים).

בהקדמה לספר זה אומר המחבר: "הנצרכים להם בכל עת ובכל רגע את כל האמורים בפנים הספר, והוא כמו הסף שהוא מפתח ואסקופת הבית, כך מי ששומר סליחות והפזמונים שהם סופי התפילות כמנהג אבותינו הקדמונים לא ימוש וזרעו לעד לעולם".

אמירת בקשות

את תפילת הבוקר בבתי הכנסיות של התימנים מתחילים בקריאת מזמורי תהילים, ומשסיימו את קריאת התהילים מתחילים באמירת הבקשות. אמירת הבקשות נעשית בתורנות וזאת כדי להרגיל את הילדים.

מאחר שתפילת שחרית ומוסף ביום השבת נמשכה שעה ארוכה מחמת קריאת התורה בתרגום ארמי, נהגו באי בתי הכנסיות התימנים בשכונות, לגשת לפני התחלת קריאת התורה לעזרת הנשים ולאכול את ה"קובנה" שהביאו אתן הנשים. קובנה זו עשויה מבצק מעורב בשמן או בסמנה. משהיו יוצאים מבית הכנסת בשעת הצהרים, הסבו לאכול את החמין התימני שהיה עשוי מבשר מטוגן, אפונה, אורז, גרגירי צנובר, תפוחי אדמה ובצלים.

הסעודה השלישית היתה מתקיימת בדרך כלל בשעות המאוחרות של אחרי הצהרים. הקדימו לסעודה שלישית זו את אכילת דג "החות". אכילת הדג לפני הסעודה השלישית, אמר לי חכם שלום צארום, תוכננה בחכמה. מוזמנים או אורחים כובדו באכילת "החות", ומשהשתהו שעה ארוכה בניקוי הדג מעצמותיו, נתבקשו ע"י בעל-הבית לסעוד את הסעודה השלישית. לאחר הסעודה חודשה השירה והזמרה, ומאחר שלא היה

חגיגת הרגל בירושלים*

ח.ש. הלוי (גורדין)

בפעם השלישית—מתחיל ה' אוסישקין—
שואף עמנו לכבוש את ארצו: כשיצא ממצרים,
כשעלה מבבל, ובזמן הזה, אבל יש הבדל גדול בין
שלשה המומנטים האלה. במומנט הראשון היה
עיקר הנס ביציגה, בפעם השניה היה העיקר:
עליית בבל, ובפעם השלישית הנס צריך להיות
גם ביציאה וגם בכניסה. היציאה ממצרים היתה
קשה כקריעת ים־סוף. מפני השליט הקשה ומפני
חוסר געגועים לארצנו. כי לאבותינו לא היו
כמעט כל זכרונות מהארץ. שום יצירה רוחנית
או מדינית לא קשרה אותם בה. ונוסף לזה הם היו
עבדים בני עבדים במשך מאות בשנים. ומצד
שני השלטון הקשה של המצרים שלא נתן לצאת
מן הארץ. וצריך היה להיות נס מן השמים שעם
של עבדים יצא ממצרים. ואנו חוגגים את נס
יציאת מצרים. אבל הכבוש היה בלי נסים
כמו שכבשו או עוד מאות עמים.

אבל לעם העברי בבבל היו געגועים חזקים
לארצו. רק זמן קצר הבדלים מהכבוש והגעגועים
היו חזקים וכרש בא ואמר: הארץ לפניכם, עלו
ובנו. הנס היה על כן בכבוש. הארץ היתה
תפוסה, ובחרב ובחנית לא יכלו לכבשה כ"א
בעבודה מתמדת. על כן הם עולי בבל ולא
יוצאי בבל.

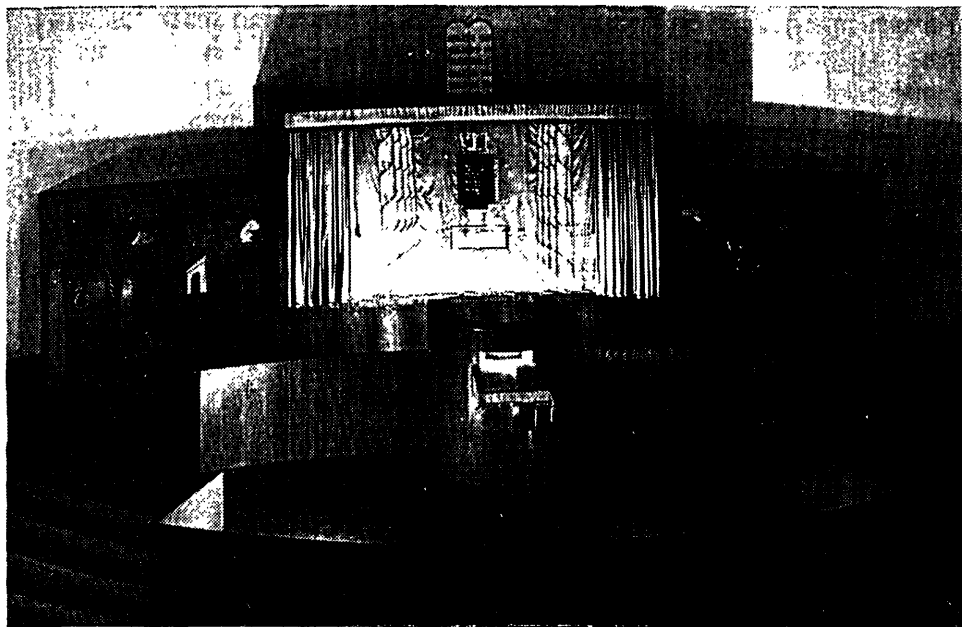
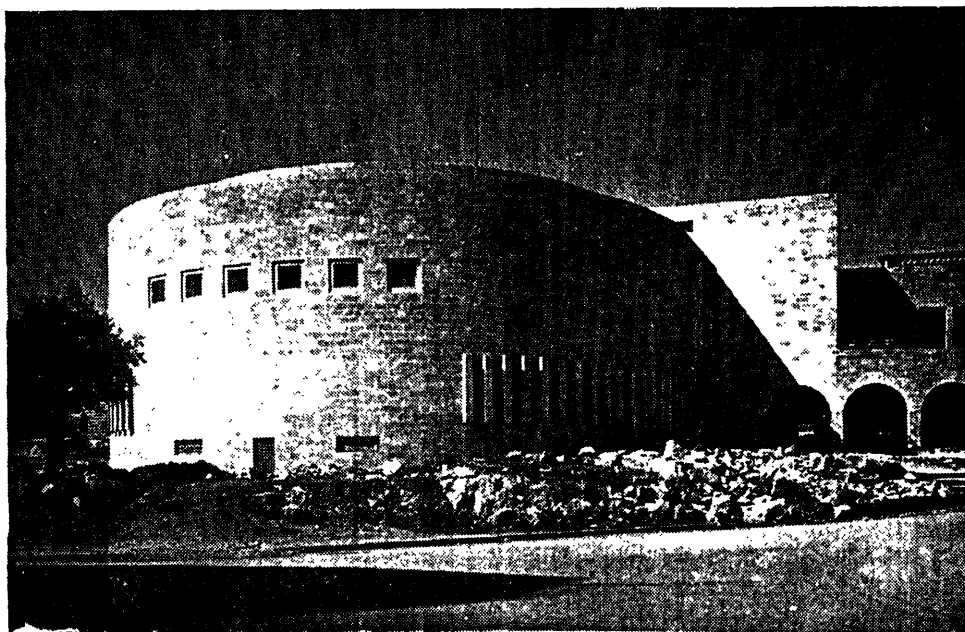
ועכשו המומנט הכי קשה: קשה היציאה וקשה
הכניסה. משה רבנו הוציא את עמנו ממצרים
אחת ואנו מוציאים אותו מ־56 מדינות־מצרים.
משה רבנו הוציא עם שעבד בחמר ובלבנים,
ואנו—ממדינות שהם חיים שם בתנאים נוחים.
צריך להוציאם מהאוטומובילים שלהם ומה־
תיאטרונים. ואם מבבל עלו רק מ"ב אלף איש,
כמה צריכים לעלות עכשו, אחרי 2000 שנות
גלות? ! ואם עלו כבר פי ארבע מעולי בבל הנס
שלנו גדול אין חקר. ובכניסה מצאנו כאן עם

לחגיגה מיוחדת במינה זכתה השנה ירושלים
ביום א' דחה"פ בא"י (יום שני של חג בגולה).
הסתדרות "ישורון" המפורסמת כבר במקצת בגוֹר־
לה במסיבות "עונג שבת" הנערכות על ידה
בירושלים, הכריזה על חגיגות הרגל. החגיגה
נערכה בחצר גדולה במרכז העיר ובה נאמו הרב
קוק וה' מ. אוסישקין והיה גם חלק של נגינה,
שירה ודקלום. מהחגיגה צריך היה כל הקהל ללכת
לקבל את השבת ע"י הכותל המערבי. שמות שני
הנאומים ביחד משכו קהל רב לחגיגה וכאלף
איש מלאו את החצר.

את החגיגה פתח בנאום קצר נשיא "ישורון",
ה' לבנון, שהתעכב על שאיפת ההסתדרות "לתת
לתוכן הישן צורה חדשה שתהיה לנו לכבוד
ולתפארת".

אחרי נאם הרב קוק. בנאום יפה שתורה וחכמה
שמשו בו בערבוביה עמד על התופעה המיוחדת
בעם ישראל שהמקדש קשור במדינה. עם ישראל
חולה כיום בשתי מחלות: כרונית וחריפה. נגד
הכרונית דרושה גם רפואה אטית, טפול תדיר.
זאת היא מחלת הגלות בכלל שלא רק ע"י
הצהרות והכרזות וחגיגות נרפא ממנה כ"א ע"י
עבודה יום־יומית במשך זמן ארוך. אך אם יש
מחנה שמחלל ומנאץ את כל קדשי אומתנו—
זהו ארס שאחז אחד ממנו אם יכנס למחנה אחר
יכל לסכן את חייו ונגדו דרושה רפואה חריפה.
אחרי החלק הנגיני קם ה' אוסישקין שהתמוזן
הרב קדם אותו במחאות כפים סוערות. בנאום
נפלא שארך כחצי שעה הקסים הנאום את כל
הקהל.

* רשימה זו של ד"ר הלוי חבר הסתדרות "ישורון",
פורסמה בעתון "הצפירה" בח"י ניסן תרפ"ח
(20.4.28).

ל מ ע ל ה : בית־הכנסת "ישרון" לאחר שהושלמה בנייתו. ל מ ט ה : ארון הקודש בבית־הכנסת "ישרון".

יחגו שם בני עשו. נשבעה נא כי עם ישראל לא ינוח ולא ישקוט עד שיכונן את ביתו על הר המוריה שלו!

ברעם של מחיאות כפים קבל הקהל את הדברים האלה וכאיש אחד פנה ללכת אל הכותל. בדרך נוספו עוד רבים, עד שעלה מספר הקהל שהלך לארבעת אלפים איש. אותו יום היה חג נבי-מוסה אצל המושלמים, ואלפי ערבים מכל הארץ באו לירושלים. על כן אחזה המשרה באמצעים נמר-צים לשם שמירת הסדר. כנהר גדול זרם הקהל בסדר ובמשטר דרך רחוב יפו ורחוב המלך דוד שבעיר העתיקה ומאות ערבים הביטו בהשתו-ממות על היהודים שהעיוז ביום נבי-מוסה ללכת אל הכותל בשירת "יבנה המקדש". שמונה שנים אחרי היום הפטלי ההוא אשר בו נשפך דם יהודי על מרצפות ירושלים העתיקה הכריז הישוב היהודי כי לא קרבות שוא הם ולא חנם נשפך הדם. "לנו הארץ ממזרח השמש!"

בשעה 7 התחיל הקהל לחזור מהכותל. ובצאתו משער יפו לרחובות המרווחים של העיר החדשה קרה אחד מפלאי א". בלי פקודה, בלי כונה, באופן אינסטינקטיבי התלכדו מאות בחורים וב-חורות, צעירים וזקנים ב"הורה" אחת גדולה, ומתוך התלהבות קדושה התחיל לרקוד לאורך כל הרחוב. נתעכבה תנועת העגלות והאוטומובילים, נפסקה כמעט תנועת ההולכים ומאות חלוצים רעבים, מחוסרי-עבודה, רקדו יד ביד עם פקידים וסוחרים. "עם ישראל חי!" — נישאה הקריאה בירושלים הנרדמת. מימי ההתלהבות של העליה הרביעית לא ראתה ירושלים מחזה כזה. וכאשר נפסק הרקוד שאל אוסישקין שהלך בתוך המעגל: "האם אתם הצעירים כבר עיפתם?" — הצעירים הרעננים המלאים כח עלומים התלכדו שוב ולאור הירח המלא תחת השמים הכחולים, הזרועים אלפי כוכבים, נישאה באומץ ועוז השירה — השבועה:

"עוד לא אבדה תקותנו,

"תקות שנות אלפים,

"להיות עם חפשי בארצנו,

"ארץ יהודה וירושלים".

ה. ש. הלוי (גורדין)

ח"י בניסן תרפ"ח, ירושלים.

הישוב בארץ כבר יותר מאלף שנה. מצאנו על מקום מקדשנו בנין שמליוני אנשים כורעים ומש-תחיים לפניו. מצאנו שלטון ששומר על הארץ ואינו נותן לכבשה בתנאים שכובשים עמים אחרים. את הארץ הזאת עלינו לכבוש בעבודתנו ובקרבותינו. וצריכים לא רק סיעתא דשמיא כ"א את מסירות כל עם ישראל כדי להוציא לפועל את הכבוש השלישי.

ובשביל מה קשור עמנו כ"כ אל הארץ? יש לה לארץ שתי קדושות: דתית ומדינית. ברצוני לעמוד על השניה. אם נתבונן בדברי ימי עמנו נראה דבר משונה. הדבר הכי גדול, קדוש ויקר, שעשה אותנו לעם נצחי, — מתן תורה — היה מחוץ לא", התורה נכתבה לפי המסורת לא בא", כי במדבר. התלמוד הבבלי, בסיס חיינו נכתב לא בא"י בבבל. גדול הנביאים, יוצר האומה נולד וחי במצרים ונסתלק ג"כ מחוץ לא". כל הפילוסופים של ימי הביניים, הרמב"ם, ר' יהודה הלוי, רש"י, כל אלה שדורות נתחנכו עליהם הם מחוץ לא". ובכן מה יש בארץ שאין לנו חוץ ממנה נקודה בעולם? זאת היא המלוכה. אין נקודה בכל ארצות תבל שבה דרכו מלכי ישראל. דוד מלך ישראל חי וקים! עליו קראה האומה כי הגהו חי וקים — מיסד המלוכה. וגואל עמנו בעתיד הוא משיח בן-דוד. המלוכה היהודית בלי פשרות ובלי וותורים מדן ועד באר שבע — זאת היא שאיפת עם ישראל גם כיום. במדינת היהודים יש מקום לתורה, לעבודה לתר-בות, אבל ראשית כל צריכה להיות המדינה שלנו. ואם בכל העולם מביטים על קומץ ארצישראלי קטן זה בחרדת קדש, זה בתנאי שיהיה עם אחד ולא עדות עדות, שבטים שבטים. עם ישראל במיליוני רוצה עם אחד! או שתהיז עם אחד בכת מדיני או שלא תהיז כלל! כח מדיני, ז.א. עם אחד, שפה אחת, שלטון אחד ויחס אחד אל קדשי האומה.

מפה תלכו תכף כעדה אחת אל המקום שנקדש באומה מדורי דורות. הדמעות ששפך שם עמנו אינן דמעות של בית הקברות. אלו הן דמעות שמוכירות את התקוה לתחיה חדשה. האבנים האלו שמעו מאות שנים את התפלה: חדש ימינו כקדם. היום היה שם חג לבני ישמעאל ומחרתם

נוסח אשכנז בהברה ספרדית

ש. הכהן וינגרטן

המבטא הספרדי... ואם הוא ז"ל עם עוצם תשוקת נפשו הקדושה ורב עצמה בכח חושי, הזכרון והתפיסה, היה צריך ללמוד על הכרעת המבטא הזה איזה שנים, כמה מן השנים נצטרך אנחנו... ללמוד לדבר במבטא הספרדי? ומלבד זה היה הרב החסיד... זצ"ל יחידאה בעת הזאת... נגד כל הני רבוותא שהיו בעת הזאת בק"ק פפד"מ".

עם ראשית העליות, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, כשנסודו גם בתי הספר בתל-אביב שהנהיגו את השפה העברית כשפת ההוראה, בחרו הם להתפלל במבטא הספרדי. גם בתי הספר הדתיים ותלמודי התורה ששפת ההוראה בהם הייתה עברית, אימצו את המבטא הספרדי. אמנם, בהיווסד בית הספר תחכמוני בתל-אביב, כשווי-משקל נגדי לגימנסיה "הרצליה", הנהיגו בו את המבטא הספרדי ללימודי חול, אך לימודי התלמידים להתפלל במבטא האשכנזי. כנראה היה זה בהשראתו של מרן הרב קוק זצ"ל ובהשפעתו הישירה של המורה הראשי, הרב ד"ר יוסף זליגר ז"ל. הרב זליגר בחקירותיו את המבטאים והמדברים, קורא למבטא הספרדי מבטא "התרשישים" (תרשיש אשר בספרד) במאמרו המחקרי (כתבי הרב זליגר ע' קמ"ב). הוא כותב: "המבטא אשר נכנהו, אשכנזי, לא נולד באשכנז ולא בימי רקבון שפתנו... כי בשלכת העלים הבלים אשר בעץ ישראל האיתן והעתיק, תעמוד מצבתו החזקה והרעננה, כסלע בלב ימים ותשחק לכל הגלים הנגרשים ולכל הרוחות הסוערות" (שם ע' קמ"ז). הוא גם אומר: "למבטא הספרדי אין תקנה עול-מית מחמת סתירותיו הפנימיות ושאר המבטאים כולם נכונים". אך לאחר מלחמת העולם הראשונה, עברו גם בתחכמוני להתפלל במבטא הספרדי.

בשפה אחת

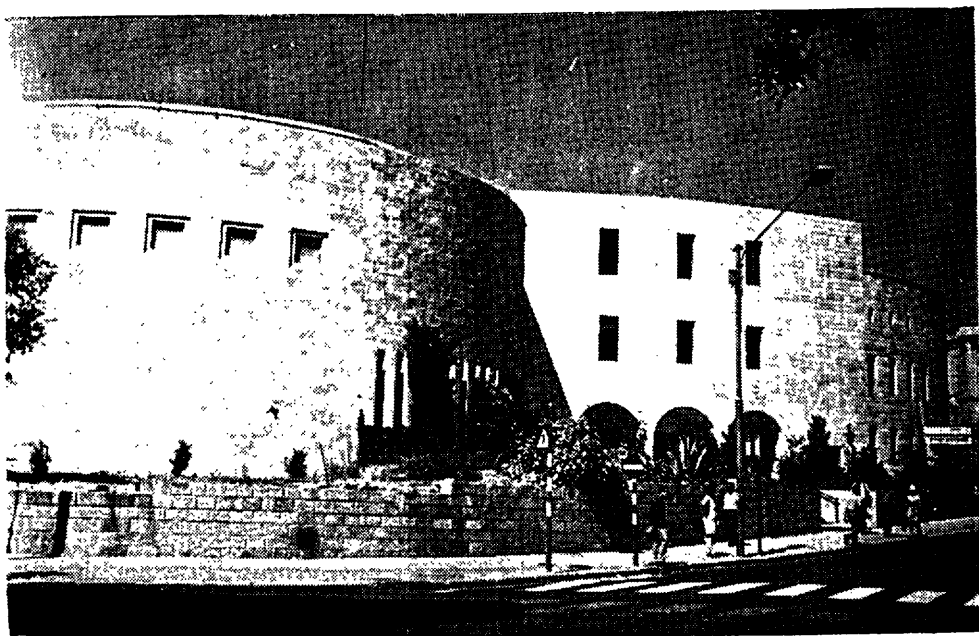
עם תחילת שלטון המנדטאט הבריטי בארץ ישראל ועם ראשית קיבוץ הגלויות, עלו ובאו לארץ צעירים ציוניים בעלי אידיאלים, והם מצאו מקום גם בשטח זה להתגדר בו והתחילו, ביחוד בתל-

משום מה נטפלו אנשי הריפורמה בראשית הופעת תנועתם, גם למבטא האשכנזי והציעו לעבור בתל-פילה למבטא הספרדי. רבי אברהם, הרב בעמדתו שבגרמניה, שבספרו "צרור החיים" (נדפס בראשונה בשנת תק"פ—1820), יצא ללחום כנגד כל סעיפי הריפורמה. מקדיש בירור גדול גם לשאלה זאת. כשם שהוא דוחה את כל הצעות הריפורמה, הוא דוחה, מטעמי ההלכה, גם את המעבר ממבטא אשכנזי למבטא ספרדי בתפילה. בפרק "ונגינותי נגן" הוא כותב: "ועל דבר המבטא הספרדי אני אומר שאסור להתפלל במבטא הספרדי. — שמלבד מה, שלפענ"ד אי-אפשר לאדם להכריע, איזה מהם יצדק, שעם שיש למבטא הספרדי מעלה על האשכנזי בחילוק הברת האותיות בין עיינין לאלפין, יש להאשכנזי מעלה על הספרדי, בחילוק התנועות, כמו בין קמץ וחולם ובין דגש לרפה וכל הסברות שנאמרו בפני ונשנו בענין זה, אינן מפיקות רצון אוהב אמת".

ועוד טעם לו לאיסור: "להרגיל את עצמו להתפלל במבטא הספרדי, זה ודאי אינו נכון ואיסור גמור הוא — כי אז משנים אנחנו את המבטא האשכנזי ומבטא הספרדי אין אנו מדברים".

מבטא ספרדי

אנשי הריפורמה, הסתמכו בענין זה על רבי נתן אדלר זצ"ל, שהתפלל במבטא הספרדי. הרב מעמדתו מתייחס איפוא לטענה זו וכעד שמיעה, הוא כותב: "ומה שהעידו על הגאון החסיד מוהר"ר נתן אדלר זצ"ל בפראנקפורט, שהיה מתפלל במבטא הספרדי, גם אני ידעתי... שבהיותי בימי בחרותי בק"ק פפד"מ, ... התפללתי לפעמים ג"כ בבית הגאון החסיד מוהר"ר נתן זצ"ל... ושמעתי שהוא מתפלל במבטא ספרדי וזכיתי להכיר את האיש ואת שיחו, יהי שמו לעולם זכור לטוב. אמנם הוגד לי... שהחסיד הנ"ל איכסן בביתו איש אחד מירושלים שנתיים ימים... שילמוד ממנו את

ל מ ע ל ה : בית הכנסת ואגף הספריה לאחר השלמתו.
 ל מ ט ה : טכס חנוכת הספריה ע"ש הארי סילברסון. בתמונה נראים, משמאל לימין: מר י. מ. גלעדי,
 הרב ש. כהן, ד"ר י. בורג, גב' סילברסון, הרב ש. נתן, הרב י. א. אונטרמן, פרופ' י. ריבלין ז"ל, ר' מ. לבנון.

לבית הכנסת "ישרון". אך הרב זצ"ל מדבר רק אל השואל התימני האלמוני, הגם שמשמעותו של הברור היא כללית.

מבטא מיוחד

כידוע יש לתימנים מבטא מיוחד, שקרוב יותר למבטא האשכנזי הליטאי הארצי-ישראלי מאשר למבטא הספרדי. זקני התימנים שומרים על מבטא זה, המבדיל בין דגש לרפה בכל בגי"ד כפ"ת, היינו גם בגימ"ל וגם בדל"ת. מבטא זה גם מבדיל יותר מאשר המבטא הספרדי, בין עיינין ואלפ"ין ובין חית"ין והתי"ן והדור הישן רצה להנחילו גם לדור הצעיר, לפחות בתפילה ובקריאת התורה. התימנים גם דרשו בשעתו מהועד הלאומי, להקצות בבתי הספר שלהם שעה נוספת ללימוד המבטא התימני שלו קראו "לשון הקודש".

מרון הרב ז"ל בתשובתו ("קול תורה" תשרי מר"ח תרצ"ג) אומר: "תשובה הנוגעת לשמירת קדושת מורשת אבות ומנהגי הקהילות הקדושות בתוך הקבוצים השונים שמתקבצים ב"ה בארץ הקודש בזמננו ושאלת המבטא בעניני הקדושה והתפילה". והוא ממשיך: "ואע"ג דקיימא לן — אם לא דקדק באותיותיה — דיצא בדיעבד... מכל מקום לתחילה איסורא איכא וחיובין לדקדק באותיות". — — — ואף-על-פי שהורגל פה בא"י ליתן יתרון להמבטא הספרדי, זהו שיש לו איוו חן ויופי מיוחד, אבל עיקר יתרון מבטא, הוא דיוק בחילוק האותיות והנקודות, ובוה המבטא הספרדי אינו מגיע גם להמבטא האשכנזי וקל וחומר שהמבטא התימני הוא משובח מכולם. — — — חלילה למי שהוחזק בו לעזוב אותו ולהחליפו במבטא אחר פחות מדויק ממנו בכל דברים שבקדושה... שכל אחד מהעדות מחויב הוא לקיים אל תוש תורת אמר... כי קבלת אבות היא קיומה של תורתנו הקדושה".

מרון הרב זצ"ל, לא הסתפק בברור שלו, אלא עורר בהקדמתו לברורו: "יתבררו ויתלבנו הדברים וחכמי לב יוסיפו לקח". ואמנם נענו לו, ובהמשך טיפלו בשאלה זו גם גדולי הלכה אחרים בארץ.

ברור מפורט הקדיש לבעיה זו גם הגרצ"פ פראנק זצ"ל. באופן כללי סובר גם הוא כי "בעצם

אביב ובמושבות, לעבור בתפילה למבטא הספרדי; וזאת כדי לדבר ולהתפלל בשפה אחת.

הפעם, לא היו אלה אנשי ריפורמה שבחרו במבטא הספרדי, אלא דוקא, אנשי דת, שומרי תורה ומצוות. בויכוח עם אנשי ריפורמה מאמרי"ק, שדרשו את ביטולו של יום טוב שני לגלויות באמריקה והדגישו את הצורך להתפלל בלשון המדינה, טען נגדם מאן דהוא: בואו והתיישבו בארץ ישראל ותבואו על סיפוקכם. כאן בארץ לא תצטרכו לשמור יו"ט שני של גלויות וכאן תוכלו, אם תרצו, להתפלל בלשון המדינה. הצעיה רים הדתיים רצו איפוא להתפלל בלשון המדינה. כך קרה גם בירושלים. בשנת תרפ"ד בערך, בהיוסד בית הכנסת "ישרון", התחילו גם אנשי "ישרון" להתפלל בלשון המדינה. ובהיפוך לחסידי דים בתפוצות אירופה, שהנהיגו בתפילתם נוסח ספרד, במבטא האשכנזי, בחרו אנשי "ישרון" בנוסח הגר"א (אשכנז) במבטא ספרדי.

בירושלים השמרנית והאדוקה עורר הדבר מורת רוח בחוגים הקנאיים. חלק ניכר מהישוב הישן, הרי הרחיב את טעמי האיסור על בתי-הספר, גם בגלל שהתנגד ששפת ההוראה תהיה עברית, ומהם יש הממשיכים עד היום בת"ת כששפת ההוראה היא יידיש. על אחת כמה וכמה שהתנגדו להתנהגות העברית במבטא הספרדי בבית הכנסת, היה בזה לדעתם, צעד ריפורמי.

ואף על פי שמרון הרב קוק ז"ל, הביע — עוד קודם לכן — את התנגדותו להתנהגות המבטא הספרדי בבית הספר ובמכתבו לגבאי התלמוד תורה ברחובות (מ"ג מר"ח תרע"ד) כתב: "וכאשר תנאי היה בינינו ובין המורה — שמקורי לימודי הקודש יאמרו בהברה אשכנזית, רק ההסברה והשיחות יהיו בשפת השוק של הילדים, בהברה הספרדית" (אגרות הרא"ה ח"ב מכתב תרי"ט ע' רמ"ג), לא הביע הרב התנגדות פומבית כנגד התפילה ב"ישרון" שהיתה במבטא הספרדי.

דברים מפורשים להתנגדותו למבטא הספרדי בתפילה, נכתבו על ידו בברור הלכתי גדול, רק בשנת תרצ"ג, היינו עשר שנים לאחר שאנשי "ישרון" הנהיגו את המבטא הספרדי בתפילה. אף-על-פי שהברור ההלכתי, מתייחס לשאלה שנת-עוררה בעדה התימנית, חשבו רבים שהוא מכון

הענין ודאי שאין רוח חכמים נוחה מאלה שבחרו להחליף המבטא שקבלנו מאבותינו הקדושים אנשי השם מעולם. אבל במקום שיש לחשוש שלא יהיו דברינו נשמעים, הרי כבר אמרו חז"ל, שמצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. אך דיונו מצומצם הוא להגיית השם בנו"ן קמוצה שבבטוי הספרדי אין הבדל וההברה נשמעת בפתח, ואם כן אין הבדל בין קודש לחול. הוא מביא ראיה מרבנו בחיי, שהיה מגדולי הספרדים הכותב: "שיש הפרש ביניהם (בין קמץ לפתח) במבטאם ומפני זה מנוקד (הנו"ן בשם) בקמץ כשהוא קודש ובפתח כשהוא חול". (שו"ת "הר צבי" ח"א ס' ד').

דיון מפורט

"המכוונים" בבית-הכנסת "בית אל" שבעיר העתיקה, בו התפללו מכוונים אשכנזים וספרדים ביחד אכן נהגו כן וגם הספרדים ביטאו את הנו"ן שבשם לפי ההגיגה האשכנזית. (הרבה פעמים הייתי נוכח בתפילתם, — הכותב).

דיון בפרט אחר נמסר בשם הגרצ"פ פראנק זצ"ל ע"י נכדו רבי יוסף הכהן שליט"א: "שמי שנתגה להתפלל בהברה אשכנזית, יש קפיצת בשמיעת פרשת זכור בהברה אשכנזית דוקא". (מקראי קודש, קריאת פרשת זכור ע' פ"ח הערה 6).

מאוחר יותר (בשנת תש"כ) נשאל הגרצ"פ זצ"ל על נוסח אחד בתפילה. השאלה נשאלה, כנראה, ע"י קבוצת תלמידים מ"בני-עקיבא" במחנה קיץ, שהיו מבחינת מוצאם ספרדים ואשכנזים כאחד. הוא ענה: "יש להסביר לתלמידים את הערך הגדול של כל נוסח ונוסח וחומרת הענין של שנויים במוסח התפילה... ועל כן יש להיזהר שכל אחד ימשיך להתפלל כפי הנוסח הרגיל שלו, גם לרבות השצי"ם, יתפלל כל אחד ואחד לפי הנוסח שלו". (משואה לדור ע' קנ"ח). מרן הרב בנציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל, שהיה בתרצ"ג ראש רבני מחוז יפו ות"א, יצא להגן על ההעברה בתפילה ממבטא אשכנזי לספרדי

עניין אחר

מרן הרב קוק זצ"ל בהסכמתו לספר, חולק אמנם על הנחותיו של מרן הרב עוזיאל, אלא שהוא מודה לו, "רק מה שנתהוה ע"י החינוך הנהוג שאין אנו יכולים לתקן, זהו ענין אחר". מרן הרב יעקב מאיר, ראש הרבנים ורש"ץ בזמן ההוא, בהסכמתו לספר "משפטי עוזיאל", לא רק שהסכים למסקנותיו של מרן הרב עוזיאל, אלא הוסיף: "כי זו שאיפתי מאז ומתמיד למצוא דרך אחדות וכינוס פיזורי האומה והחיות שלמה של שפת קדשנו בפי בנינו בבטויה ודקדוקה ובאחדות זו, אני רואה אתחלתא דגאולה". מאז עשה הזמן את שלו. נתרבו בתי-כנסיות בירושלים שהתפילה בהם בנוסח אשכנזי והמבטא הוא ספרדי. יתר על כן: גם בבתי הכנסת של ותיקי ירושלים, שהתפילה בהם נהוגה בהברה אשכנזית, אין התנגדות כלל, אם מי שהוא וביחוד מהדור הצעיר, עובר לפני התיבה במבטא ספרדי. ושמא סימן הוא, שלמרות המחלוקת הגדולה ששררה בשעתו בשוב בשאלה זו, אכן מתקרבים אנו לקראת הגאולה.

עיונים בתפילת "הימים הנוראים"

שרגא אברמסון

לחוד. על כל פנים ראינו שבנוסח רב עמרם השמיט "מלך עוזר ומושיע" מהנוסח הרגיל של כל השנה וכמות שכתוב אף בסדר רב עמרם עמ' כד: מלך עוזר ומושיע ומגן. ובסדר רב סעדיה עמ' יח: מלך מושיע ומגן. והוא כנוסחו אף בתפלות ימים נוראים, כנ"ל.

אבל אף בסדר רב סעדיה נשמטה תיבת "עוזר" בכל התפילות. ואמנם בנוסחאות שונות מן הגני"ז, אין קבע לשתי התיבות "עוזר ומושיע", שיש מהן שאין תיבה זאת ויש מהן שאין תיבה זאת. וזה ידוע לחוקר נוסחאות התפילה.

כל זאת בזמן הגאונים, אבל מימות הראשונים ואילך — הנוסח קבוע בתפילה כמות שהוא שגור בפינו.

וכתב בדרשות רב יהושע אבן שועיב, תלמיד הרשב"א, לפרשת ואתחנן, צילום דפוס קראקא דף עט סוף ע"ב: היו מוחין הראשונים שלא לומר פיוטים שאומרים במגן ומחיה אלא שכבר נהגו. ואפילו במקום שנהגו צריך שיסיים כל המטבע ולא יחסר דבר ויאמר עד מלך עוזר ומושיע ומגן. ולכן היה מורי זכרוננו לברכה מוחה בתפלת ראש השנה ועשרת ימי תשובה כשמפסיקין למען שמו באהבה ואומר זכרנו, אלא שיסיים מלך עוזר ומושיע ומגן (ויאמר זכרנו) כי כל המלות יש להן ענין ויותר באלו השלש מלות כי הוא מלך עוזר ומושיע ומגן. כי יש מלכים ואינם יכולים לעזור והוא עוזר, ואם יעזרו אינם יכולין להגן בעדם ממלך אחר גדול והוא מגן לחוסים בו, ולכן אין לדלג שום מלה מהם. וכו'.

הרשב"א הקפיד שיאמרו כל התיבות של סוף ברכת מגן, ואף על פי שאינו מפרש תיבת מושיע — כלול הפירוש בתוך דבריו. אלא שלכ"א אורה דבריו מוקשים, שנראה מהם שדעתו שצריך לומר ברכת מגן עד סופה ולפני 'ברוך' אומרים זכרנו, והוא נוסח שאין מוצאים לו לכאורה חבר בשום מקום. ועוד, שנמצא לפי זה שאין מסיימים

הבקשה "זכרנו לחיים" כבר נקבעה בכל נוסחאות התפילה ואין עליה עוררין עכשיו. ויש לעמוד עוד על נוסח הבקשה ועל מקומה, שלא נתבררו השינויים עד כאן. ואין לנו לדון אלא על פי מקורות קדומים ביותר.

כתוב בסדר רב עמרם גאון, מהדורת גולד-שמידט עמ' קלה: ואומרים בסוף מגן זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך אל חי עוזר ומגן בא"י מגן אברהם. וכיוצא בו בכתב יד קמברידג' של סדור רב סעדיה גאון, עמ' ריט הערה 6: זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים כתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים אל חי ומגן ב"א י"י מגן אברהם. חשוב השינוי שבין שתי הנוסחאות: בסדר רב עמרם אין התיבות "אלקים חיים", ולכאורה הנוסח הוא נכון, שהרי נראה הנוסח בסדר רב סעדיה כמו כפול: אלקים חיים — אל חי. אלא שנראה שנצטרפו בסדור רס"ג שתי נוסחאות: תאחת בקשת זכרנו במלואה, וכמות שהיא אמורה בפנינו, והשנית — סיום תפלת מגן: אל חי ומגן. ועיין לקמן.

זכרנו לחיים

בגוף סדור רב סעדיה, עמוד רכ כתוב: זכרנו לחיים מלך רחמן חפץ בחיים כתבנו בספר חיים לפניך מלך מושיע ומגן (נוסח אחר: מלך חי מושיע). וכונוסח הזה אף בקטעי גניזה שפרסם ג' וידר, בתרביץ שנה לו עמ' 138 ועמ' 142. בסדר התפילה לרמב"ם שבכ"י אוקספורד, גולד-שמידט, ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים, ספר שביעי עמ' 206: זכרנו לחיים אל מלך רחמן חפץ בחיים כתבנו בספר חיים למענך אלהים חיים מלך רחמן ומושיע ומגן (נוסח אחר: אל חי מלך רחמן וכו').

ואף כאן מצינו כפילות: "מלך רחמן" חוזר בין בבקשת זכרנו ובין בסיום, ועל כרחנו עלינו לפרשו כמות שנפרשנו בנוסח רב סעדיה: נוסח זכרנו לחוד, ונוסח הקבע של סיום תפלת מגן

מעין החתימה בתיבת מגן. וכבר הנחתי את דברי הרשב"א ב"צריך עיון" בפתיחה לדרשות אבן שועיב, ירושלים תשכ"ט עמ' 37.

טעות סופר

והיה גראה לומר ששתי התיבות שהקפתי "ויאמר זכרנו" הן טעות סופר שלא ידע את פירוש הדברים, ובאמת כוונת הרשב"א היא למי שהשי מיט את "מלך עוזר ומושיע ומגן" ואמר זכרנו עם הקיצור אל חי וכו' שראינו לעיל, לזה בלבד התנגד הרשב"א ומחה בו, ומשום כך פירש אחר כך את כל התיבות, אבל לא דיבר כלל על מקומה של הבקשה "זכרנו", אם לפני "מלך עוזר" או לאחריה. והנה באבודרהם, סדר תפלת ראש השנה ופירושה נאמר: זכרנו לחיים וכו' למענך ע"ש (=על שם) למעני אעשה (ישעיה מח יא), אלהים חיים שנא' הוא אלהים חיים (ירמיה י י), אל חי, ע"ש לבי ובשרי ירגנו אל אל חי (תהלים כד ג), מלך עוזר ומושיע ומגן וכו'. והמון העם אומרים אל חי ומגן ואינם אומרים מלך עוזר ומושיע והם טועים שאין לשנות מטבע התפילה שתקנו חכמים, ועוד, כבר אמרנו למעלה בשמנה-עשרה שבסוף ג' ברכות תקנו להזכיר מלך ושם פירשנו הטעם (עיי' סדר שחרית של חול ופירושה, דיבור המתחיל אתה קדוש, מה שהביא בשם הטור) ולמה לא נא' אותו. ועוד כי בסדר רב עמרם רוב סעדיה ישנו.

מה שכתב שבסדר רב סעדיה ישנו — כבר ראינו שבגוף הסידור של רס"ג ישנו מלך מושיע (וליתא "עוזר") ומגן, אבל בסדר רב עמרם — ליתא בנוסחאות שלפנינו, שכבר ראינו שאין שם לא "מלך" ולא "מושיע". ודאי היה כך לפני האבודרהם, ושם צירפו לכאן את "מלך" שבי תחילת "זכרנו": אל מלך חפץ בחיים.

על כל פנים אנו לומדים מדברי אבודרהם שיש שהשמיטו את נוסח הקבע "מלך עוזר ומושיע ומגן" בתפילת ימים נוראים. על ידי בקשת זכרנו והנוסח המקוצר שבת.

מכאן שפירושנו בדברי הרשב"א יש לו סימוכין במנהג.

וכתוב בחידושי הריטב"א לראש השנה דף לב ע"א ד"ה ועוד נתגו: והא דאי צריך לזהיר

שלא לפחות מנוסח הברכות כלום, ואין אומר זכרנו עד שיאמר מלך עוזר ומושיע ומגן שלא לפחות מנוסח הברכה ואם פיתח חזר לראש, כדין הטועה בג' ראשונות.

מפשטות לשונו של הריטב"א משמע כדברי אבודרהם, שבא להוציא ממי שלא אמר מלך עוזר אלא זכרנו וכו' אל חי ומגן. ומה שאמר "עד שיאמר" אין הפירוש שתחילה יאמר "מלך עוזר" ואחר כך הוא אומר "זכרנו". אבל אף אפשר שדברי הריטב"א הם כדברי הרשב"א שהבאנו לעיל, שרהיטות לשונו משמעה שאומר "מלך עוזר" ואחר כך "זכרנו".

פירור קדום

וכל הספק הזה משום מה? משום נוסח תפילה שנדפס בסידור שגראה לכאורה תמוה. באחד הסידורים הקדומים (סידור ספרדי, דפוס נאפולי שנת ר"ג) יש נוסח כזה. גולדשמידט במאמרו ב"אוצר יהודי ספרד" כרך רביעי עמ' 110 מביא סדר "משונה" של התפילה. וזה לשונו של ג': "נוסח זכרנו לחיים נדפס (בטעות?) אחרי המלים מלך עוזר ומושיע, ואחרי למענך אלהים חיים הוא ממשיך אל חי ומגן". נוסח זה הוא משונה, אבל יש לו קיום לפי דברי הריטב"א ופשוטו של לשון הרשב"א וכמנהג שהזכיר אבודרהם: שתחילה אמרו מלך עוזר, ואחר כך זכרנו לחיים, וסיימו בזה: אל חי ומגן. ודאי שאי אפשר בלא חתימת "ומגן", שהרי אם אומרים מלך עוזר לפני "זכרנו" — בהכרח להזכיר מלות החתימה לפני ברוך, ובנוסח זכרנו שלנו אין זכר למגן.

ואל חי שהזכיר אבודרהם הוא שיוור נוסח של זכרנו, שהרי אם מזכיר מלך עוזר לבסוף, אחרי זכרנו, אין צריך לומר אל חי מושיע ומגן, שהרי במלך עוזר יש כבר מעין החתימה. אלא שיוור הוא מנוסח אחר ומסדר אחר. ועיי' לעיל מנוסח סדר רב עמרם¹ וסדר רב סעדיה.

הסדר שבסדר הספרדי נכחד מהמנהג, ועכשיו כמעט כל הנוסחאות שוות. במחזור רומי, שד"ל, עדיין נשאר: אל חי מלך גואל עוזר ומושיע ומגן, ו"אל-חי" הוקף שם².

בפירוש התפילות לרב יהודה בן יקר, חלק שני, ירושלים תשכ"ט עמ' פ—פא פירש את

"זכרנו" ואף את אל חי מושיע ומגן, ואינו מוכח אם אמרו זכרנו אחר מלך עוזר או במקומו ועיין "כתר שם טוב" לחכם גאון חלק א עמ' נה והערה פז ודבריו צריכים תיקון וביאור נוסף.

י"א תיבות

ולשלמות העניין יש להביא מה שאמר בבית יוסף אורח חיים סי' תקפב על מה שכתוב בטור שיש, במטבע "זכרנו" י"א תיבות: "נראה שה' נוסחא היא זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר חיים למענך אלהים חיים מלך עוזר ומושיע ומגן, דאין כאן תוספת אלא י"א תיבות אבל נוסחא שלנו היא אל מלך חפץ בחיים וכו' למענך אלהים חיים אל חי מלך עוזר ומושיע ומגן. ובספר שערי אורה (לר' יוסף ג'קטיליא) בספירה השנייה כתב כלשון הזה: ולפיכך אנו מזכירים ברה"ה שהוא יום הדין שתי אלו השמות אלהים חיים ואל חי ומגן בברכה ראשונה כמו שאנו אומרים זכרנו לחיים אל מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים אל חי ומגן". עכ"ל.

וכבר ראינו כיצד נוצר נוסח זה, שמעיד עליו ר"י ג'קטיליא שנהוג הוא בפי המתפללים, שהרי אין טעם לכפל "אל חי ומגן" אם אמרו "מלך עוזר" אחרי "זכרנו", ואשר למניין התיבות — הנה בערוגת הבושם לר' אברהם ב"ר עזריאל חלק שני עמ' 109 הביא בשם הרוקח שב"ז "זכרנו" יש ט"ו תיבות, ויש לפרשו בשני אופנים: שצירף את תפילת הקבע "מלך עוזר" וכו' למניין, או שאף לפניו היה "אל חי ומושיע ומגן" בבקשת "זכרנו".

תפילה בהכרעה

לענין השחיות בתפילות ימים נוראים כבר נקבע המנהג בטור ושו"ע או"ח סי' קיג, וסי' תקפב, דובר הרבה בנו"ב שם, ולא באתי אלא להעיר כאן על דברי ראשונים:

כתוב בריטב"א לראש השנה, שכבר הזכרתי לעיל: "עוד נהגו שהיחידים שוחחין בתפילתן ברה"ה, ולא ידענו טעם דבר זה, שהרי אמרו חכמים (ברכות לד א) שאין שוחחין אלא באבות תחילה וסוף ובהודאה תחילה וסוף. ואומר רבינו

גר"ו בשם רבינו ז"ל (היינו בשם הרמב"ן) דמשום דאמרינן התם (עמוד ב) דמלך כיון שהתחיל לשוח בתחילת ברכה ראשונה, שוב אינו זוקף וטעמו משום דמלך נידון בכל יום כדכתיב לעשות משפט עבדו דבר יום ביומו ה"נ שהוא יום הדין אנו שוחחין כמותו בכל התפילה. וכך היה נוהג הרב ז"ל. אבל דעת מורי גר"ו, שאין לשוח אלא במה שהוסיפו מפני הדין דהיינו מלכיות זכרונות ושופרות ובתפילה וקראי בלחוד ולא בברכות.

שני מורים היו לו לריטב"א שהזכירם בקביעות, הרשב"א והרב אהרן הלוי (הרא"ה) וכאן אנו יכולים לברר שלא לרשב"א כוון הריטב"א, שכן מצאנו בדרשות רב יהושע אבן שועיב הנ"ל דף צ ע"א (לראש השנה): נהגו להתפלל כל התפילה בהכרעה, ויש שוחחין במלכיות זכרונות ושופרות לבד, אבל מורי הרב ז"ל ר' שלמה בן אדרת היה נוהג בכל התפילה לשחור כיון ששחה שוב לא היה זוקף עד תשלוי התפילה.

הרשב"א, לפי זה, נהג כמות שהובא בריטב"א בשם הרמב"ן, אם כן "רבו" של הריטב"א שהתנגד למנהג הרמב"ן, אינו אלא הרא"ה. ועיין ברא"ה לרי"ף ברכות סוף פרק ה: מותר לכרוע ולהשתחוות בכל מקום חוץ מהברכות. ובספר "צורר החיים" לר' חיים ב"ר שמואל, תלמיד הרשב"א, עמ' פב סי' ה אמר: ונוהגין כי מאחר ששח אדם בברוך ראשון, שוב אינו זוקף עד סיום התפילה וטעמם כמו שאמרו בברכות מלך כיון ששח שוב אינו זוקף מפני שהוא נדון בכל יום ושאר כל העולם בראש השנה הם נידונין ודינם כמלך אינם זוקפים מששחו"ג.³

אף כאן הדברים הם כדברי הרמב"ן שהביא הריטב"א, ולא כדעת מורו של הריטב"א שלא נהג כמותו, ומסתיעים דברי "צורר החיים" אף מדברי אבן שועיב.

(ברשב"א ברכות לא א ד"ה אדם, דיבר על תפילת העמידה שבכל השנה כולה שאין שוחחין אלא באבות ובהודאה, ולא הזכיר תפילת ראש השנה).

(המשך בעמוד הבא)

תשובה בארץ-ישראל

זאב גוטהולד

רץ ה'. ומהו הענין הזה "ארץ ה'?" וכי אין העולם כולו "ארץ ה'?" הכל ברא והכל יצר, והכל שלו! יסוד הדבר הזה... ארץ ישראל אינה כשאר ארצות — אינה מקיימת עובדי עבירה... כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'; ולפיכך אמרו בספרי (ראה, פיסקא פ): "וי-רשת אותה וישבת בה ושמרתם ל-עשות — ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות... הכל למעלת ארץ ישראל וקדושתה: הדר העולם — ארץ ישראל; הדר ארץ ישראל — ירושלים; הדר ירושלים — בית המקדש; הדר ביהמ"ק — בית קודש הקדשים; הדר בית קה"ק — מקום הכרובים, ששם השכינה שורה". יוצא מדברי הרמב"ן כי הדר בארץ ישראל ווכה בהדר העולם — קרבת השכינה "לפי ש-קדושת המקדש וירושלים מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה" (רמב"ם, ה' בית הבחירה ו, טז. והערת הרב חד"ש על רמב"ן לפירושו ויקרא ע' קפט). ושתי הקירובות מחייבות — קרבת ה' לעמו, וקרבת ה' לארצו. בוא וראה מה עושים כל באי עולם ביום הדין, ומה עושים בו ישראל. אך בארץ ה' לא די כמה שעושים ישראל בגולה, כי משנה קירבה במסתפחים בנחלת ה'. "נמצא קירובן של ישראל אצל הקב"ה הוא הגורם ריחוקם", על אדמת הקודש חמור המרד בתוך הפלטרין ומפני חשש הריחוק, גדול יותר החיב לעשות תשובה. לדעת הרמב"ן הרי מצות תשובה מפורשת

ראש השנה באחד בתשרי, הוא יום תחילת מעשיו של בורא עולם ובו הוא יושב על כסא הדין ושופט את כל בראיו: "כל באי עולם יעברון לפניו כבני מרון". כבקרת רועה עדרו, מעביר צאנו תחת שבטו, כן יעביר ויספור וימנה ויפקוד נפש כל חי, יחתוך קצבה לכל בריותיו — ויכתוב את גור דינם.

הדר העולם

כתב הרמב"ן (בסוף דרשתו לר"ה, כתבי הרמב"ן א' ע' רמט): "כיון שאמרנו שראש השנה יום דין לכל אדם, וכולן נידונים בו, צריכים הכל לשים הדבר על לבם ולשוב בתשובה, ולהתחרט על עוונותם, ולהרבות תפילה ותחנונים, שימחול הקב"ה על לא הודע שלהם... והתשובה חסד גדול על הבריות; ... וכל שכן ישראל, שמתפללין ומתודין ומלחשין בפהם וצוועקים בקולם "חטאנו עוינו ופשענו", ואינן מניחין העוונות כלל, שזה בודאי מרד גדול הוא... נמצא קירובן של ישראל אצל הקב"ה הוא הגורם ריחוקם. וכל שכן הזוכים לישוב לפני הקב"ה בארצו שהם כמו רואי פני המלך, ואם זהירים בכבודו — טוב להם ואשריהם; ואם ממרים בו — אוי להם יותר מכל הבריות — שהם עושין מלחמה ומכעיסין את המלך בפלטרין שלו — והוא מוציאן מן הפלטרין, כמו שאומר (ישעיה סה, ג): העם המכעיסים אותי על פני תמיד; ואומר (הושע ט, ג): לא ישבו בא-

(המשך מהעמוד הקודם)

הערות

- הלשון שבסדר ר"ע ואומרים בסוף מגן זכרנו וכו' אין לטעות בו שהכוונה לאמר מלך עוזר, כי כן לשונו אף לקמן: ובהדאא מוכיר בסוף וכתוב לחיים כל בני בריתך וכל החיים יודוך סלה וכו'. אם כן "בסוף" אינו סוף ממש.
- בסדור ארם צובה (לימות החול) הגוססה הוא: מלך רחמן אל חי עוזר מושיע ומגן. ובסליחות ליוורג, שנת 1831, למשל בערבית ליל

ראש השנה: זכרנו לחיים (אל) מלך חפץ בחיים כתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים (אל חי) מלך עוזר ומושיע ומגן. והתיקונים מורים על מה שהיה בנוסחאות, וכמות שביארנו בפנים. אף במנהיג הלכות ראש השנה אר"ת ג' הזכיר מנהג כל ישראל להתפלל בכריעה בר"ה ובכפור לפי שאנו תלויין בדיון וכל התלוי ועומד בדיון דינו להתפלל בכריעה שכן מצונו בשלמה המלך ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' קם מכרוע וגו' ומלך גדון בכל יום. וכו'. ועיין בתוס' ברכות לא א ובשאר ראשונים שם, ודף לר א.

בתורה בפרשה מיוחדת (דברים ל, יא—יד). מהקשר הדברים וסמיכות הפרשיות מסיק הרמב"ן כי בזמן הזה אין מצות תשובה חשובה לכל יחיד ויחיד בלבד, אלא "הברית שבמשנה תורה תרמו לגלותנו זה ולגאולה שניגאל ממנו, כי הסתכלו תחילה שלא נרמו שם קץ וקצב, ולא הבטיח בגאולה, רק תלה אותה בתשובה (פירושו לויקרא, כו, טז)". ועל הגאולה העתיקה הובטח לנו "וכפר אדמתו עמו (פירושו לדברים לב, מ)".

בבל ואדום

מתוך השוואה בין הברית בתורת כהנים (התורה כחה שנאמרה בהר סיני, פ' בחוקתי) לבין הברית במשנה תורה (התוכחה שנאמרה בערבות מואב, פ' כי תבוא) מתברר לו לרמב"ן כי ענין השיבה מן הגלות וענין התשובה נזכרים בתוך התוכחה הראשונה, ואילו באחרונה אין זכר לשיבה ותשובה אלא בפרשה אחריה (פ' נצבים). הוא מפרש את הראשונה כמכוונת לגלות בבל ואת האחרונה לגלות אדום וישמעאל בזמננו. בסוף גלות בבל קיימו הגולים "והתודו את עוונם ואת עוון אבותם (עין פירושו לויקרא כו, טז)" מפי דניאל, עזרא ונחמיה. אבל על גלותנו לא נאמר כי התשובה הגואלת צריכה להתקיים קודם לשיבה לציון.

בענין זה נאמר (סנהדרין צז: ; ירושלמי תעניות א, א) "אמר רב, כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה (רש"י: אם כל ישראל חוזרין בתשובה, יבוא המשיח, ואם לאו—לא יבוא). ושמואל אמר, דיו לאבל שיעמוד באבלו (רש"י: דיו להקב"ה שעומד כמה ימים וימינו אחרו, כלומר: אם לא יעשו תשובה, אינו עומד באבלו כל הימים אלא חדי ימים קץ לדבר; ד"א דיו לאבל—דין לישראל צער גלות, אפילו בלא תשובה נגאלין). כתנאי, רבי אליעזר אומר, אם ישראל עושין תשובה—נגאלין, ואם לאו—אין נגאלין. אמר לו רבי יהושע, אם אין עושין אין נגאלין?" הרמב"ן מסביר (בספר הגאולה) את הויכוח ביניהם כי ר"א סובר: אין הקב"ה מטיב למי שאינו ראוי לאותה טובה, ויבוא הקץ עם תנאי התשובה, ור' יהושע סובר "כי הענין מותנה

בתשובה ותלוי ביראה ועבודה, אך יש לו זמן קצוב שלא יארך יותר, כי כבר הגיע תור, ובא עת קיבול שכר מקצת מצוות שעשו ישראל וקב-לתם התורה ושימור עיקרי הדת, עם היותם חוט-אים במקצת מצוותיה, אך אינם פורקים עולה מע-ליה, יבחר ה' בם לזכות הקודמים מהם כאשר עשה בצאתם ממצרים". בויכוח זה ניצח ר"י את ר"א, וכל ההוכחות שמביא רבי יהושע מדברי נבואה, מצביעות על כך כי נזכה לשוב לציון אפילו בלי תשובת כל ישראל, אלא שבארץ חייבים לשוב בתשובה כדי לזכות בגאולה שלי-מה, כגון: ר"א אומר (מלאכי ג, ז): שובו אלי—ואשובה אליכם. ואמר לו ר"י (ירמיה ג, יד) שובו בנים שובבים—נאום ה'—כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, והבאתי אתכם ציון.

מצד אחד גדול החיוב לתשובה בארץ ישראל מאשר בגולה, ומצד אחר זכות ארץ ישראל וקדושתה מסייעות בכפרה, לא בלבד להשיג כפרה על עוונותינו, אלא אף להעביר את רוע גור הדין מעלינו. אמרו חז"ל (ר"ה טז) כי בין הדברים אשר מקרעין גזר דינו של אדם—צדקה, צעקה, שינוי שם ושינוי מעשה—ואף שינוי מקום. הדבר נלמד מאברהם אבינו, כאשר צוהו הקב"ה לצאת ממולדתו וללכת לארץ כנען: לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ והיה ברכה, ואמרו זכותא דארעא דישאל אשר אראך—ואעשך לגוי גדול... הוא דאנהיא ליה.

א"י מכפרת

כבר רמז הרמב"ן למה שנאמר אחרי הברית במשנה תורה (דברים לב, מג) וכפר אדמתו עמו, כי נאמרו הדברים על זמננו. וביארו בספרי: "תניא, רבי מאיר אומר, כל היושב בארץ ישראל—ארץ ישראל מכפרת עליו, שנאמר (ישעיה לג, כד) וכל יאמר שכן: חליתי—העם היושב בה נשוא עוון. ועדיין אין אנו יודעין, אם פורקין (נושא עוון) ופושע וחטאת (עוונותיהן עליה, או נושאים ונשא עוונו) עוונותיהן עליה. כשהוא אומר:

וכפר אדמתו עמו—הוא אומר: פורקין עוון-נותיהם עליה". וכן נאמר במדרש תהלים (ש"ט פה ב): רצית ה' ארצך, שבת שבות יעקב, נשאת עוון עמך כסית כל חטאתם סלה. מי נושא עוון? הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר: העם היושב בה—נשוא עוון—הרי החיים; המתים מגיין? שנאמר וכפר אדמתו עמו. מי מכפר על עמו? אדמתו! אשריהם יושבי ארץ ישראל, שאין להם חטא ועוון, לא בחיים ולא במתים. וכן הוא אומר: נשאת עוון עמך, וכתיב (מיכה ז, יח) מי א-ל כמוך נושא עוון ועובר על פשע לשארית נחלתו.

הרמב"ם (ספר המצוות, מ"ע מ"ע) מביא את דברי המכילתא (ספרי זוטא) בדיון על מצוות תשובה ודוי, כדי להוכיח את החידוש כי מצוות תשובה וידידי נותנת אף בחוצה לארץ ולא רק בארץ ישראל: "ועדיין אין משמע וידיי אלא בארץ ישראל (מסביר בספר החינוך: עיקר הכפ"ה בארץ, ושם מקום הקרבנות, ועיקר הכל בה), מגיין אף בגולה? תלמוד לומר (ויקרא כו לט—מ): והנשארים בכם יימקו בעוונם בארצות אויביכם ואף בעוונות אבותם אתם יימקו והתוודו את ע-

וונם ואת עוון אבותם; וכן דניאל אמר (ט, ד—ז): ואתוודה... לך א-דני הצ-דקה, ולנו בושת הפנים כיום הזה, לאיש יהודה וליושבי ירושלם, ול-כל ישראל הקרובים, והרחוקים בכל הארצות אשר הדחתם שם. יוצא איפוא כי קבלת שבים וכפרה מחוץ לארץ ישראל חידוש הוא אשר טעון לימוד מיוחד. לכן שינוי מקום מדרכי התשובה נלמד מאברהם אבינו, אשר הלך לארץ ישראל, כל שכן זרעו אחריו ישובו בדרכי התשובה ארצה. וכן אמר רבי יהודה הלוי (כוזרי ה, כג): הלב והנפש אינם טהורים וזכים כי אם במקום שיודעים בו שהוא מיוחד לא-להים. ואם ככה הדבר בדמיון ובמשל, כל שכן שהוא אמת במציאות. אל המקום ההוא תתעורר התשוקה ותיטהר הנפש בו. וכל שכן מי שהולך אל המקום ההוא ממר-חקים. וכל שכן מי שקדמו לו עוונות, והוא מבקש כפרת הא-להים. ואי אפשר לו לכפר בקרבנות אשר היו קבועים לכל עוון ופשע וחטאה מזדון ושגגה. ויסמוך על מה שאמרו רבותינו: "גלות מכפרת עוון"—כל שכן אם יהיה הגלות למקום רצוי—לארץ ישראל.

שגינו היינו המתפללים הספרדים היחידים באותן שנים). לפני התיבה עבר החזן אייזן, יהודי צנום בעל זקן קטן ובעל קול לבבי וחם.

באחד מערבי שבת הזמינו גבאי בית הכנסת את החזן ישראל מיזל מאנגליה לשמש כחזן. הוא עבר לפני התיבה והחזן אייזן ישב ליד התיבה. בני אברהם שאל אותי על פשר השינוי הזה, והסברתי לו כי במקום החזן הישיש אייזן הביאו חזן חדש מאנגליה. ואכן החזן החדש היה בעל קול "מודרני" ופרקו נאה. במשך כל שעת התפיל-לה לא גרע בני אברהם את עינו מהחזן הישיש אייזן ופניו הביעו צער רב. בתום התפילה הרגשתי כי דמעות יורדות מעיני. קשה היה לו להשלים עם השינוי הזה ורחמיו נכמרו על החזן הישיש הזה שנאלץ מפאת גילו לפנות את מקומו לחזן צעיר יותר.

(המשך מעמוד 17)

מאמרים על נושאים מגוונים, שזכו לתהודה רבה בארץ ובתפוצות.

ל"ישרון" עדיין תכניות רבות לעתיד. הראשונה בהן הקמת מרכז קהילתי, בהתאם לתכנית הבניה המקורית. אך גם בלעדי זאת מותר לקבוע כי דברי ימי "ישרון" הם חלק חשוב בתולדות ירו-שלים החדשה, בתולדות הישוב בזמן המנדט ובקורות תושבי בירת ישראל מאז הקמת המדינה.

(המשך מעמוד 21)

את הדרשה הקצרה על פרשת השבוע לאחר תפיל-לת מעריב, שהיתה מלאת תוכן וענין. לתפילת מנחה ומעריב הייתי לוקח את בני אברהם (הסופר א.ב. יהושע). (גדמה לי כי אנו

(המשך מעמוד 9)

שאנו מנהיגים, ואינה כוללת הגדרה אחת...
ואין ביניהן שיתוף כי אם בשם בלבד...
ולא תטעה ותבקש בדמיונך שתתא ידיעתו
כידעתנו או כוונתו והשגחתו ככוונתנו
והשגחתנו והנהגתנו. וכאשר ידע האדם
את זאת, יקלו בעיניו כל המקרים ולא
יוסיפו המקרים ספקות בה'—האם הוא
יודע או לא יודע, או משגיח או מזניח—
אלא יוסיפו בו אהבה, כמו שאמר בסוף
החזון הזה "על כן אמאס ונחמתי על עפר
ואפר", וכמו שאמרו ז"ל "עושים מאהבה
ושמחים בייסורין". עכ"ל.

אהבת ה' היא מלת-המפתח. מחבר ס' איוב
רמז על הסמיכות שבין איוב ואברהם בשומם
כמלים האחרונות בפיו של איוב: "נחמתי על
עפר ואפר". "עפר ואפר" הן המלים שבהן הש-
תמש אברהם אבינו בהתדיינותו עם ה': "הנה
נא הוואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר".

עצמה; היא אינה נודעת ואינה מכוונת למטרה
או מגמה מסוימת במציאות, אף לא לצרכיו או
למשאלותיו של איוב. לאחר שכך "ראתה עינו"
של איוב את ה', הוא מבין שעליו להחליט אם
הוא מקבל עליו להאמין בה' ולעבוד אותו בעולם
כמות-שהוא, להאמין בו ולעבוד אותו לא למענו-
הוא (למען איוב), אלא להאמין בו ולעבוד אותו
משום היותו האל. בזה מזדהה נסיונו של איוב
עם נסיונו של אברהם אבינו, שעליו נאמר כבר
לפני ברית-בין-הבתרים שהוא "האמין בה'",
ומעמד העקדה מעיד עליו שהוא "ירא אלוהים",
וישעיהו הנביא קורא לו "אוהב" ה'.

ושוב נעלה את דבריו של גדול המאמינים
שלאחר המקרא, של הרמב"ם, המסכם את משמ-
עות ס' איוב:

"...אין ענין השגחתו ענין השגחתנו ולא
ענין הנהגתו לברואיו ענין הנהגתנו למה

מתקנות "ישרון" אז והיום

תשל"ה (1974)

...מבן עשרים שנה ומעלה...
כשהיא מומלצת על-ידי שניים
מחברי הסתדרות ישרון...

...חמישים לירות

אסיפה כללית דו-שנתית

תרפ"ה (1924)

חבר בהסתדרות ישרון יכול להיות כל
יהודי מבן שמונה-עשרה שנה ומעלה
לקבלת חבר צריך שתקדם הצעה בכתב
למזכיר, כשהיא מומלצת על-ידי חבר
על כל חבר לשלם דמי כניסה בסך 10
פיאסטר (גרוש). דמי החברות השנתיים
יהיו לירה מצרית אחת.
דמי חברות בבית-הכנסת בלבד (ולא בהס-
תדרות) יהיו 50 פיאסטר (גרוש).
אסיפה כללית תתכנס אחת לחודש
שפת הסתדרות "ישרון" תהיה עברית
הערה:

חברים שאין ביכולתם לדבר עברית, יורשו
— בתנאי שהם לומדים עברית — לדבר
בכל שפה שהיא ויש לתרגם את דבריהם.

TUREI YESHURUN

Monthly published by the Yeshurun Organization, Jerusalem

Editor: Michael Shashar

Editorial Board: Rabbi S. Nathan, Dr. M. Z. Sole, B. Kosovsky

Postal address P.O.Box 7018 Jerusalem, Israel

Single copy — \$ 1, Subscription price, 1 year, \$ 10

ויהי בישרון

מוסדות הסתדרות ישרון

ר' מרדכי לבנון — נשיא כבוד
מר שמואל (לואי) לובר — סגן נשיא כבוד.

חברי הוועד הפועל לשנים תשל"ד—תשל"ה:
הרב ש. נתן — יו"ר, הד"ר א. מ. רבינוביץ —
סגן יו"ר, מר מ. לוזן (רו"ח) — גזבר כבוד,
מר ד. שחור — מזכיר כבוד, מר י. גולדמן —
חבר, הד"ר מ. א. סאבו — חבר, מר ש. רויצקי —
חבר.

ועדת בית הכנסת
מר מ. לוזן — יו"ר בפועל

ועדת תורה ודעה
הד"ר א. מ. רבינוביץ — יו"ר

ועדת הספריה
מר י. גלעדי — יו"ר.

ועדת חברות
הד"ר מ. א. סאבו — יו"ר

ועדת ביקורת
מר מ. אמיתי, מר ר. מולר, מר י. רייס

ועדת הנוער

מר ש. ל. לובר, מר ר. מולר.

שהשמחה במעונם

תעמוד על הברכה משפחת הרב ד"ר י. ויינר
שטיין, לרגל גישואי הבת.

זכרון להולכים

חברי הסתדרות ישרון משתתפים בצערה של
משפחת פרופ' י. ליבוביץ על מות האם הגב'
וינטר ז"ל. תנצב"ה.

רשימת הערכה לזכרו של מר ג. בן-מנחם ז"ל,
חבר הסתדרות ישרון ומערכת "טורי ישרון".
תבוא אי"ה בגליון הבא.

הרצאות בישרון

עונת ההרצאות בישרון נסתיימה בהרצאותיהם
של מר ב. דובובני, בשבת פ' שופטים, על הנושא:
הרב קוק, חייו ומשנתו, ופרופ' י. ליבוביץ, בשבת
פ' כי תצא, על הנושא: עיון תפילה.

שולח
ירושלים
408